

Tarihsicilik ve Sahicilik: Türkiye’de Tarihyazımında Rusya Arşivlerinin Keşfi

Özhan KAPICI

Doç. Dr.

Hacettepe Üniversitesi

ozhankapici@gmail.com

 0000-0001-6570-682X

Tibet ABAK

Dr. Öğrt. Üyesi

Muğla Sıtkı Koçman Üni.

tibetabak@mu.edu.tr

 0000-0002-3714-5743

Öz: Osmanlı İmparatorluğu tarihine ilişkin Türk tarihyazımı, tarihyazımının ayrılmaz bir bileşeni olan arşiv belgeleriyle, historiografik bir inşa aracı olarak değil, tarihyazımsal özgünlüğü tatmin etme hedefiyle kısmen iştigal ederken önemli sorunlarla karşı karşıyadır. Bu bağlamda Rus arşiv belgelerinin Türk tarihyazımında kullanılmasında çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır. Özellikle Türkiye’de daha az bilinen Rus arşiv kaynaklarına dayanan bilimsel yayınlarda, tarihyazımı metodolojilerinin göz ardı edilmesi ve yetersiz literatür araştırması yapılması yaygınlaşmıştır. Sovyetler Birliği’nin dağılmasına kadar Türkiye’de Soğuk Savaş koşullarında bu kaynaklara erişim çeşitli nedenlerle sınırlıydı ve bu durum, yayınlarda kullanılan arşiv kaynaklarının belge doğruluğunun kontrol edilmesini ve teyit edilmesini zorlaştırıyordu. Son dönemdeki bazı yayınlar çoğu zaman problematik temelli bir yaklaşımdan yoksun olmakta, hatta tarihyazımının sorunsallarından ziyade tarihçilerin ulaşabildiği mevcut belgeler, öncelikli olarak araştırma konularını belirlemektedir. Bununla ilgili diğer yaklaşım ise esas olarak arşiv kayıtlarına odaklanmakta ve tarihçileri arşivcilere dönüştürerek tarihyazımını belgelerin yayınlanması ve aktarımıyla eşitlemektedir. Ancak Rus arşivlerini temel alan pek çok yayının hâlâ belge yayınlamanın en temel gereksinimlerini bile karşılamadığı görülmektedir. Bu makale, Rus arşiv belgelerinin Türk tarihçiliğinde kullanımını eleştirel bir biçimde değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rusya Arşivleri, Türk Tarihyazımı, Tarihyazımında Sahicilik, Belge Neşriyatı, Tarihsicilik

Historicism and Authenticity: Discovery of Russian Archives in Turkish Historiography

[Makale Türü:](#)

Araştırma Makalesi

[Gönderim Tarihi:](#)

02.06.2024

[Kabul Tarihi:](#)

18.06.2024

Abstract: Turkish historiography concerning the history of the Ottoman Empire faces considerable problems dealing partially with archival documents, which is an inseparable component of the historiography, not as a means to build a historiographical construction but as an objective to satisfy historiographical authenticity. Miscellaneous issues are encountered when using Russian archival documents in Turkish historiography in this context. It has become widespread to disregard historiographical methodologies and conduct insufficient literature research, particularly in scholarly publications based on lesser-known Russian archival sources. Until the dissolution of the Soviet Union, access to these resources was limited in Türkiye for various reasons under the conditions of the Cold War, making it difficult to check the documental authenticity and confirm archival resources used in the publications. Some recent publications are often more deprived of a problematic-based approach, and even rather than the historiographical problematics, existing documents that historians attained primarily determine research topics. The other related approach focuses mainly on archival records and transforms historians into archivists, equating historiography with publishing and transmitting original documents. However, many publications based on Russian archives still need to meet even the most basic requirements of document publishing. This paper aims to critically evaluate the use of Russian archival documents in Turkish historiography.

Keywords: Russian Archives, Turkish Historiography, Authenticity in Historiography, Document Publications, Historicism

Extended Summary

Russian/Soviet archives remained mostly incognitum in Turkish historiography during the 20th century, when modern paradigms of the historiography were building, mainly due to geopolitical and ideological barriers of the Cold War. Russian archival materials have become more accessible to Turkish researchers by removing political obstacles and growing cultural relations since the destruction of the Soviet Union. Turkish and Russian scholars had an opportunity to examine their intersecting histories for the first time through the lenses of the other's archival documents, leading to increasing academic connections between Türkiye and Russia in the domain of historiography from the beginning of the 21st century. Nevertheless, access to Russian archives did not provide sufficiently source-rich, comprehensively satisfying, well-studied monographs all the time in Turkish historiography; instead, it resulted, at times, in the publication or transmission of the documental collections in Turkish publications of history. This trend notably started around the centenary of the Armenian question, and publishing Russian/Soviet archival materials on historiographically popular, debated topics has become attractive in Turkish historiography.

This critique reviews, from a historiographical outlook, Russian-archives-based scholarly surveys published in Türkiye during the last decades, but it is limited to reconsidering scholarly methodological issues in coping with archival sources in historiography. Moreover, when focusing on using Russian archival materials in Turkish historiography, we do not restrict the paper to reviewing published documental collections. This paper also partially discusses the misuse and distortion of Russian history literature in Turkish publications on history. Philological barriers and the lack of acquaintance with Russian historiography and archival sources have been the main obstacles to a qualitative review of Russian archives-based scholarly publications in Türkiye. This paper aims to give readers, especially those unfamiliar with Russian sources, a broad overview of the use of Russian historical sources in recent publications.

In order to give readers with less knowledge of Russian historiography, we scrutinized the publications on various topics and, at the same time, the most disputable in terms of methodology and historiography. We examined the publications within the scope of this critical paper as far as they are reflected in monographs, translations, and terminological issues in terms of the authenticity of the archival materials cited (whether they are published documents or not) in the publications, the compatibility between the title, introduction, and main content, and the approach to archival sources.

Critique of using Russian archives in Turkish historiography displayed debatable results regarding the methodological and scholarly principles. Setting aside a specified number of monographs, several academic publications in this field need to match even the fundamental requirements of historiographical approaches. Since Russian archival sources have been treated as authentic even though they sometimes provide researchers with ordinary empirical information, regardless of the document's content, the more ordinary the archival materials cited are, a historian who quotes Russian archives is accepted authority in the field in Türkiye. Repeating even ordinary historical information by citing foreign archival sources causes a vicious circularity in historiography. Moreover, publishing a translation of particularly selected Russian archival materials in topic-based order and chronological sequence has become a prevalent tendency in Turkish historiography. Omnipresent methodological phases of historiography, namely, literature

review, analysis and comparison of archival materials, and framing an issue-related narrative, have somehow been ignored in reviewed publications in this critique.

Other than methodological problems, professional issues of the publications also raise the attention of this review's authors. First and foremost, it has been almost regular practice in Türkiye to present already published Russian archival collections and contemporary secondary materials as authentic archival documents. Most of the publications included in the scope of this critique are commonly based on sources identical to published document collections and even secondary literature in Russian historiography. Since these parallels are relatively apodictical as they were reflected in almost every aspect of the mentioned scholarly publications, from referring to the specific pages of archival materials to the framework of these publications, they should be examined regarding their historiographical authenticities. Overall, the authors of this critical reading also glimpsed terminological issues related to the quasi-authentic usage of published documents. Excessive reliance on uncritically read archival sources, even if published, led to conscious negligence of secondary literature, requiring more historical context knowledge and consequently causing text terminological misusages.

The investigations of Russian archives in the post-Soviet period have provided Turkish historiography with new perspectives by bringing source diversity and new information for Ottoman and Turkish history; nevertheless, it has caused various problems with existing archive-based historiographical issues. Historians in Türkiye approached materials from these archives as evidence infallibly reflecting past events. It is unlikely not to consider that a biased opinion, which assumes the value of academic publication with the quantity of referred archival materials, is embedded in reviewed publications. Instead of a problematic-based approach, the so-called authenticity of translated or referred Russian archival materials has been the focal point of Turkish historiography. Hence, it is not a coincidence that some reviewed examinations are merely compendiums or transmissions of documents but not scholarly authentic monographs. In many Russian sources-based works, historians in Türkiye have tended to neglect or ignore existing Russian historical literature for the sake of the alleged authenticity of their publication. In some instances, disorders in reference usage reach as far as presenting already published archival materials, even secondary literature, as authentic archival sources. Thus, quality has been sacrificed to quantity, enabling a mass academic production using Russian archives.

Giriş

“Almanya’da bir sahicilik jargonuyla konuşuluyor, dahası yazılıyor; kullanana hem asil hem de huzurlu bir hava veren, toplumsallaştırılmış seçilmişliğin emaresi olan bu dil, üst dil olarak sunulan bir alt dil aslında.”

(Adorno, 2012: 11).

Modern dönemde arşivler, tarih ile hafızanın bağı kurarken tarihyazımını belirlediği gibi, geçmişi yeniden inşa eden kurgusal metinlere aslında sahicilik ve ve hatta meşrûiyet yüklediği ölçüde tarihçiye de bir otorite alanı, hatta koruma duvarları örmektedir. Dolayısıyla arşivler bir yandan tarihyazımının ayrılmaz bir parçası olmasının yanında tarihçiye de adeta siper oluşturur ama onu ne ölçüde ve nasıl kuşattığı, bir problematik olarak karşımızda durmaktadır. Bu argümandan hareketle *Hâfıza Mekânları* külliyyatının Arşivler bölümünü yazan Krzysztof Pomian, yazısının sonunda tarihyazımının ve arşivlerin paralel evrimine ilişkin bir çalışmanın yapılması gerektiğini vurgulayıp, bir tarih felsefesi tartışmasına girilerek, “o halde esasında her belge bir semiyofordur lâkin tersi doğru doğru değildir. Belge kategorisine değil anıt kategorisine ait olup aslında semiyofor olan birçok nesne vardır” demişti (Pomian, 1997: 4001). Semiyofor, yani nesnelere gerçek kullanım alanının dışında anıtsal birer göstergeye dönüştürülmesi veya başka bir deyişle otorite ve savunma alanı -hatta daha bazı paradigmalarda bir “savaş alanı”- olarak görülen tarihçilikte, arşivin tarihçi için araçtan amaç hâline gelmesi, genellikle bizatihi tarihyazımını şekillendirdiği gibi, onun kendine mahsus bazı kaide ve metodolojik hassasiyetlerini dışlayıp yok saydıkça, bizatihi tarihçiliğin içinin boşalmasıyla, onu bir tür tarihsiciliğe mahkûm etmekle sonuçlanabilir. Tarihçilerin “teyit etme” ihtiyacının aşkınlaşması, kendi içinde bilimsel faaliyetin araştırma, tahlil, tenkit, argüman geliştirme; kurgu inşa etme veya kurgu bozma; anlatıları teyit ve tahkim etme veya dönüştürme gibi basitçe ifade edebileceğimiz aşamalarını dışladığında veya Türkiye’de sıklıkla dile getirildiği üzere bir tür “arşiv fetişizmi”ne saplanıp kaldığında, ortaya çıkan historiyoğrafik bir metnin “özgünlüğü” de arşiv belgelerinin niceliğiyle ölçülür hâle gelir.

Arşiv ve tarih arasındaki historiyoğrafik ve teorik tartışmayı bir kenara bırakırsak, özellikle Türkiye’de tarihçiliğin yabancı arşivlere açılımla “özgünlük” probleminin de tarihyazımında gittikçe belge üzerinden ölçülebilen bir tür saplantı hâline geldiğini ileri sürebiliriz. Türkiye’de tarihyazımında doktora tezlerinden başlayarak artık konuların ve çoğu zaman konuları belirleyen belgelerin “özgünlüğü” tarih metinlerinin argümanları, ortaya koyduğu sorunsalları, tutarlılık ve tutarsızlıkları veya eleştireliliği gibi daha felsefî, metodolojik veya bilimsel meseleleri dışlama noktasına gelmiş gibi gözükmektedir. Hâl böyle olunca bir tarih metninin özgünlüğü, kullanılan belgelerin niceliği yanında daha önce kullanılıp kullanılmadığı gibi ampirik ve biçimsel kriterlerle tanımlanır hâle gelmektedir.

Tarihçiliğimiz için son çeyrek yüzyıla kadar erişim imkanları nispeten kısıtlı olduğundan dolayı birer “muamma” olarak görülen yabancı arşivleri tarihçilerin kullanım biçimleri ise zaman zaman tarihçinin “uzmanlığı” için bir

gösterge ya da bazı durumlarda onun meslekî prestijlerine referans zemini sağlamaya başlar. Bu meyanda bir parantez açmak gerekirse Pomian'a arşivcileri temsilen gelen bir yanıtta, eski arşivlerde arşivcinin rolünün, belge ve kullanıcı arasında aracı ve yorumlayıcı olarak ön planda olmasından kaynaklandığı belirtilmişti; lâkin çağdaş arşivlerde arşivcinin fonlar üzerindeki rolü, artık sadece teknik değil, aynı zamanda etik ve politik bir içeriğe de kavuşmuştur. Arşivci, sunulan ayrıcalıklar ve yetkiler, açığa çıkardığı veya gizli tuttuğu fonlar aracılığıyla tarihi ve konuları belirli bir şekilde kontrol etmekte, hatta yönlendirmektedir (Krakovitch, 1994: 21).

Türkiye'de yabancı arşivlerin kullanımında tarihçi ile arşivci arasındaki rollerin ise yeni tarihciliğin etkisiyle bazen iç içe geçtiği, birbirine karıştırıldığı gözlemlenebilir. Özellikle erişim imkânı gibi çeşitli sübjektif nedenlerle kullanımı kısıtlı veya zor olan kimi yabancı arşivler, Türkiye'de teyidi nispeten güç olan bu arşivlerdeki belgelere dayanarak araştırma yapan tarihçilerin seçmeci ve gelişigüzel yaklaşımlarına imkân sağlayabilmektedir. Buna ilave olarak filolojik donanım meselesi de belgelerin gelişigüzel kullanım biçimleri için tarihçilere doğal bir koruma alanı açmakta, yani denetlenebilirlik alanını daraltmaktadır. Bu eleştirel, Türkiye'de Rusya arşivlerinin kullanım biçimlerini, manzaranın bütününe olmasa da bir bölümünü yansıtan birkaç çalışma özelinde tartışma amacındayız.

Arşivci ile Tarihçi Arasında: Rusya Arşivlerinden Belge Neşriyatı Sorunu

Öncelikle arşivlerin, hemen hemen tüm ülkelerde devletlerin denetiminde olduklarını ve içerdikleri belge yığınlarının da buna göre şekillendiğini, Rusya arşivlerinin olduğu kadar Batılı devletlere ait arşivlerin de bu "şekillenme"den bağımsız olmadığını baştan vurgulamak gerekir. 1 Haziran 1918'de tüm Sovyet arşivlerindeki devlet kontrolünü belirleyen, daha doğrusu genişleten; özel arşiv ve koleksiyonları da devlet arşivlerine dâhil eden kararnâme, Sovyet arşivlerini devletin çıkarlarına göre yeniden düzenlemişti ve günümüzde de Rusya arşivlerinin, tıpkı benzeri diğer devlet arşivlerinde de görüldüğü üzere bu düsturu dikkate aldığı ileri sürülebilir.¹ Dolayısıyla meslekî etiğin baskısı altındaki

¹ Bu konuda Batıda henüz 2000'lerin başında yayımlanan eleştirel bir makale, Rus arşivlerinin kısıtlılıklarına değinmesi bakımından dikkat çekicidir ki bahsedilen dönem, aslında Rusya devlet arşivlerinin yabancı araştırmacılara görece daha fazla erişim olanağı sunduğu bir dönemdi (Rosenberg, 2001: 78-95). Lâkin bu tür kısıtlılıkların Batılı devletlerin arşivlerinde de "aspest riski", "koleksiyon tadilatı" vesâir başka gerekçelerle uygulanabildiğini unutmamak gerekir ki böyle kısıtlılıklara konu olan belge koleksiyonlarının Rusya gibi ülkelerin arşivleri olduğunda Batılı tarihçilerin refleksleri daha farklı olabilmektedir. Gelişigüzel bir örnek vermek gerekirse Fransa Dışişleri Arşivi'nde Soğuk Savaş dönemi Türkiye - Fransa kültürel ilişkilerini çalışmak isteyen bir araştırmacıya, ilgili koleksiyonların "aspest riski" veya "kötü kondisyon" gibi nedenlerle senelerdir erişime kapalı olduğu ve ucu açık bir tarihe kadar da kapalı olabileceği yanıtı gelebilir. Örneğin bkz., (https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/egf_po_2024_01_30_cle0a6b5a.pdf) (15.05.2024). Dolayısıyla benzeri şekilde erişime geçici olarak kapalı fonlarla karşılaşmak, her arşivde çeşitli gerekçeler öne sürülerek mümkündür. Hatta muadilleriyle kıyaslamak gerekirse Osmanlı ve Türkiye arşivleri, hızlı dijitalleşmenin de etkisiyle birçok devlet arşivine göre araştırmacılara daha cömert olanaklar sunmaktadır.

tarihçiler ile devletlerin mevzuatlarının baskısı altındaki arşivcilerin “erişilebilirlik” sorununa yaklaşımları da farklı olacaktır. Rusya arşivleri de erişim ve araştırma koşulları açısından diğer birçok devlet arşivi gibi araştırmacılara, kendine özgü bazı uygulamaları dayatır. Bununla birlikte vurgulamak gerekir ki Soğuk Savaş sonrası dönemde Rus arşiv belgelerine erişimde, bürokrasinin ağır işlemesi dışında, Sovyet dönemine nazaran herhangi bir şekilde doğrudan veya dolaylı bir engelleme olduğunu ileri sürmek pek mümkün değildir. Rusya’da arşivler, Sovyetler Birliği’nin ilgasından itibaren değişim sürecine girmişlerdir.² Özellikle XXI. yüzyılın başından itibaren araştırma olanaklarında gerek fizikî alt yapı gerekse de mevzuat açısından kayda değer dönüşümler yaşanmıştır.³

Türkiye’de Rusya tarihinin, özel olarak Osmanlı-Rusya ilişkileri tarihinin son yıllarda gittikçe ilgi çeken bir araştırma alanı gelmesiyle birlikte iki Avrasya imparatorluğunun askerî, diplomatik, kültürel etkileşimleri ve çatışmaları üzerine akademik, yarı-akademik ve popüler çalışmaların hacminde ve niceliğinde bir artış olduğu gözlemlenir. Buna karşın Türkiye’deki Rusya tarihi bağlantılı çalışmalarının niceliğiyle kıyaslandığında, tarihyazımının bazı evrensel normlarına uygun ve özgün niteliksel çalışmaların ise hâlâ sınırlı olduğunu baştan vurgulamak gerekmektedir.⁴ Yabancı arşivlere dayanan çeşitli çalışmalarda sıklıkla rastlandığı gibi, Rusya bağlantılı çalışmalarda da konulara ve problematlere göre yapılan arşiv çalışmalarından ziyade, belgelere göre konuların belirlendiği; araştırma sorunsallarının yeterince dikkate alınmadığı, sorunsal ve metodolojik yönü değil de belge merkezli ve anlatısal yönü ağır basan, hatta bazen belge neşriyatı veya özetinden ibaret olan çalışmaların da zaman zaman okuyucu ve araştırmacılara sunulduğu görülmektedir.⁵

Türkiye’de Rusya tarihyazımı özelinde, derinleşememe sorununun tipik bir sonucu, tarihsel terminolojinin kullanımı meselesinde de ortaya çıkar. Terminoloji, döneme ilişkin arşiv belgeleri ve diğer kaynaklara tarihinin vukûfiyetini ölçen önemli göstergelerden biri olarak ele alınabilir. Sözgelimi II.

² Bu tarihlerden itibaren araştırmacılara arşiv fonlarının içerik bilgisine ulaşabilmeleri, arşivlerdeki çalışma koşulları hakkında önden bilgi sahibi olabilmeleri amacıyla çeşitli rehberler yayınlanmıştır veya Sovyet döneminden kalma rehberler güncellenmiştir. Bunlardan biri için bkz. (*Federalnie arhivi Rossii* 1994). Ancak unutmamak gerekir ki Rusya’da her federal ve kurumsal arşivin kendi müstakil rehberleri vardır ve bunların neredeyse tamamına, farklı dijital veri tabanlarından ulaşmak mümkündür.

³ Bilhassa bilişim ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler, 2000’li yılların başından itibaren Rus arşivlerindeki değişime olumlu yansımıştır. Halen kullanımda olan site Rusya Federal Arşiv Dairesi adıyla hizmet veren “Arhivi Rossii” portalıdır. Dijital devrimin Rusya arşivlerine yansımaları hakkında bkz., (Kopırına, 2017: 3).

⁴ Bu çalışmada bazı olumlu örnekleri atlamamak adına bir dipnot açmak gerekiyor. Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra Rusya arşivlerine erişim imkânlarının açılmasına müteakip, özellikle 1990’ların sonundan itibaren Rusya arşivlerini temel alan çeşitli çalışmalar neşredildi. Bunlar arasındaki olumlu örneklerin bu eleştirel çalışmada yer almayacağını belirtmemiz gerekiyor.

⁵ Osmanlı-Rus ilişkilerinin incelenmesinde Rus arşiv belgelerinin önemini anlatan, 1984’te basılmış bir makale dahi, aradan geçen yaklaşık 40 yıllık bir süreçte Rusya arşivlerinde yaşanan değişim ve dönüşümlere rağmen Türkiye’de akademik matbuatta kendine yer bulabilmektedir; bkz., (Kleyenman, 2016: 331-338).

Abdülhamid dönemi Osmanlı-Rus ilişkileri üzerine yayımlanan önemli bir belge koleksiyonu, Osmanlı askerî tarihyazımı araştırmacılarına önemli veriler sunmaktadır (Bashanov-Kemaloğlu, 2018). Bu tür çalışmalar, birer monografi olmaktan ziyade, belli konular etrafında derlenmiş belge koleksiyonlarının tercümesinden oluşur. Esasında modern tarihyazımı paradigmaları dikkate alındığında bu meşgalenin tarihçinin değil arşivcinin faaliyet alanına girdiğini ileri sürmek de mümkündür ve bu tür belge koleksiyonlarında, araştırmacıların doğru kullanımı için terminolojinin de yerli yerinde seçilmiş olması son derece önemlidir. Örneğin Rusya’da 1802’de modern bakanlıklar teşekkül eden Harbiye Nezâretine bağlı olarak 1815’te kurulan *Glavnyy ştab*, dönemin Alman Genelkurmayı ile benzerlik göstermekteydi ve 1832’de yeniden yapılandırılrsa da 1865’te de yeniden aynı adla, Genelkurmay olarak kurumsallaşacaktı (Kagan, 1999: 20-21) Yakın geçmişte Rusya Askerî Arşivi’ne dayanarak Bashanov ve Kemaloğlu tarafından yapılmış derlemenin başlığında Osmanlı-Türk askerî terminolojisine uygun bir şekilde Genelkurmay terimi seçilmesine karşın çalışmanın içeriğinde zaman zaman terimin doğrudan çevirisinin yani *Baş Karargâh* teriminin kullanılmış olması, askerî tarihyazımının terminolojisine uygun düşmediği gibi, belgelerin çevirisinde belli bir tutarlılığın olmadığına da işaret etmektedir. Aslında çevirisi yapılmış bu koleksiyon, genel olarak İstanbul’daki Rus askerî ataşelerinin raporlarından yapılmış kısa bir derlemedir ve bu derlemenin konusunu oluşturan, kitapta “askerî ajan” olarak çevrilen *voenny agent*, aslında XIX.yüzyıl askerî tarihinin gerçekleri dikkate alındığında, ataşemiliterin Rusya’daki karşılığıydı.⁶ Bir başka deyişle modern diplomasi tarihinde askerî diplomasi kavramının temel unsurlarından biri olan askerî ataşelik, her ne kadar istihbarî bir görev olarak ortaya çıksa da görev yapılan ülkelerin askerî kurumları nezdinde kendi devletinin askerî kurumlarını temsil eden subay olarak bilinmektedir ve bu görevi yapan askerî temsilci, Rusya örneğinde *voenny agent* olarak adlandırılmaktaydı. Rusya, Avrupa’da ataşemiliter terimi yerleştğinde dahi kendine özgü ve yüzyılın başına ait olan *voenny agent* tabirini kullanmaya devam etti. Ancak, her ne kadar bu derlemede kitapta *askerî ajan* gibi çevrilse de ataşemiliterden farklı bir kurum değildi. Rusya’da askerî ataşelik yönetmeliği ilk defa 1856’da çıkmıştı (Vinokurov, 2009: 55-56) ve XIX. yüzyılda genelde üst düzey eğitim almış subaylar bu göreve atanırdı. Bunlar karşılıklı olarak iki ülkenin askerî kurumları arasında daimî askerî ilişkileri düzenlerler, askerî nitelikli meselelere ilişkin görüşmeleri yürütürlerdi. Askerî konularda diplomatlara danışmanlık yaparlar, tatbikat ve askerî nitelikli törenlerde bağlı buldukları ülkeyi temsil ederlerdi. Yani esasında

⁶ Ataşemiliterlik kurumu tıpkı Avrupa’da olduğu gibi, Rusya’da da Napolyon Savaşlarına müteakiben ortaya çıkmıştı. 1820’lerin sonunda Rusya’da “askerî ajanlık” olarak bilinen bu görevliler, görevlendirildikleri devletlerdeki tüm askeri değişimleri hükûmetlerine iletmekle görevliydi. Bunlar bir bakıma harp sanayi casuslarıydı ve Avrupa’da ortaya çıkan buluşların, özellikle askerî alandaki keşiflerin Rusya’ya aktarılmasıyla görevliydi. 1836’da Rusya’da Harbiye Nazırlığı’nın yeniden yapılandırılmasıyla Genelkurmaya bağlı olarak Askerî Talim (*Voенно-ученое*) şubesi oluşturulmuştu ve Hariciye’den bu konularla ilgili gelen bilgileri işleyen bir birim olarak çalışıyordu. Her ne kadar bu kurum, Avrupa ile Rusya’da paralel bir tarihsel gelişim gösterse de “Rusya, yurtdışındaki askeri temsilcilerini askeri ataşeler değil, askeri ajanlar (diplomatik faaliyetlerde bulunan kişiler, diplomatik ajanlar için genel kabul görmüş terime benzer şekilde) adlandırmaktaydı.” (Vinokurov, 2009: 55, 59).

ataşemiliterlik, kurumsal karakteri gereği yüzyıl ilerledikçe gizli istihbârî bir görevden ziyade askerî alanda enformatik ve diplomatik bir göreve dönüşecekti.

Rus askerî ataşelerinin raporlarına dayanan bu önemli derlemede, her ne kadar Rus askerî temsilcilerinin Osmanlı Devleti nezdindeki mevcudiyetlerinin başlangıcı olarak 1849 yılına işaret edilse de bunun daha eskiye gitmesi, ayrıca dikkate değer bir ayrıntıdır. 1826'dan beri İstanbul'daki Rusya elçiliğinde askerî temsilci olduğu, daha önce Rusya elçiliği üzerine basılan detaylı bir monografide zikredilmiştir.⁷ Dolayısıyla Osmanlı örneğinde bu müessese, Rusya bakımından başlangıçta askerî diplomasi değil, askerî istihbarat hedeflerine hizmet etmekteydi.

Yabancı arşivlere dayanan arşiv koleksiyonlarından yapılan neşriyatta, belgelerin orjinallerinin kopyalarının da eklenmesi son derece mühimdir.⁸ Nitekim bu tür bir yayının, her neşriyatta olduğu gibi kaçınılmaz olarak kendi içinde tutarlı bazı kriterlere dayanan bir seçmeciliğe dayanması beklendiğinden dolayı okuyucuya belgelerin transkripsiyonu veya çevirilerini denetleme imkânı vermektedir. Bu nedenle bazı raporların tamamının kopyalarıyla birlikte değil de bunlardan alıntılar yapılmak suretiyle neşredilmesi, araştırmacıları yönlendirebilir.⁹

Tamamen belgelere dayalı arşiv koleksiyonlarının, basılı raporların veya hatta çağdaş kitapların yayımlanmak suretiyle araştırmacıların kullanımına sunulmasında bir diğer önemli mesele, yukarıda da belirtildiği gibi, okuma ve çeviri sorunlarının yol açtığı terminoloji konusudur. Özellikle Rusça belgelerden yapılan çevirilerde, kavram ve terimlerin Türkçe veya Osmanlı Türkçesi'nde karşılığının genellikle bulunmasına rağmen olduğu gibi aktarıldığına rastlandığı gibi, bazen basit çeviri veya okuma hataları da tarihçileri dahi yanlış yönlendirebilmekte, terminolojik yanlışlıklar ise ayrı bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰ Benzeri hatalar, tarihçi ile arşivci arasındaki sınırları yeniden hatırlatması bakımından önemlidir.

⁷ Albay (*Polkovnik*) Fyodor Fyodoroviç Berg (Friedrich Wilhelm Rembert von Berg)'in 1826'da müşâvir kadrosunda *voenny agent* atanması, aslında İstanbul'daki Rusya elçiliği özelliğinde bu görevin daha eskiye gittiğine işaret etmektedir. Elçilik bünyesindeki bu askerî misyonda Berg'in dışında *Ştab-kapitan* (Kurmaya Yüzbaşı) Tuçkov, *Podporuçik* (Asteğmen) Verigin, Baron Liven ve A.O. Dyugamel gibi askerî personel de bulunmaktaydı. Ancak XIX.yüzyılın ilk yarısında başlıca rakibi Rusya olan Osmanlı Devleti'nin kuşkularını çekmemek için bütün bu askerî personelin sivil rütbelerle atandığı görülmektedir. Berg, Tuçkov, Dyugamel gibi subaylar elçilik kadrosunda müşâvir, müsteşar veya benzeri sivil kadrolarda gösterilmişti (Kudryavtseva, 2010: 139).

⁸ Bashanov-Kemaloğlu tarafından yayımlanan bu arşiv derlemesinde genelde 3 koleksiyondan istifade edilmiştir. Bunların çoğunluğu Fond 401-*Voенно-Уçyonny Komitet* yani *Askerî Talim Heyeti* olarak çevrilebilecek tasnifte bulunmaktadır. Bu tasnifte, başka birçok koleksiyon dışında ülke dışındaki Rusya askerî temsilcilerinin görev yaptıkları ülkelerdeki orduların yapısı ve silahlanması, askerî hizmetteki yasal değişiklikler ve düzenlenen tatbikatlara ilişkin raporları da bulunmaktadır (*Rossiyskiy Gosudarstvenny Voенно-İstoriçeskiy Arhiv, Putevoditel*, 2006: 95-97).

⁹ Aralık 1890 tarihli Peşkov'un raporu, buna örnektir (Bashanov-Kemaloğlu 85). Bu raporun esasında oldukça uzun olduğu, küçük bir kısmının alınmış olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁰ Örnek olarak vermek gerekirse, Rusça'dan tercümesi yapılmış bu koleksiyondaki bir raporda, Amiral Duperré'nin filosunun İstanbul'a geldiği yazılıdır ancak belgenin orjinaline bakıldığında

Rusya tarihi ile bağlantılı konularda Türkiye'deki tarihçiler arasında arşiv belgeleri koleksiyonları yayımlamak suretiyle arşivcilerden rol devralma gibi bir eğilim aslında Ermeni meselesi bağlantılı çalışmalarla başlamıştı. Bu noktada sorulması gereken soru, tarihçinin meşgalesinin arşiv belgelerinin de yardımıyla monografik ve historiyoğrafik bir metin inşa etmek mi olduğu, yoksa dökümantasyon neşretmek mi olduğu sorusudur. Ermeni sorununa dair arşiv belgelerine dayalı yapılan çalışmalarda, konunun popülerliği ve siyasi yönü dolayısıyla kimi araştırmacılar, tutarlı belli başlı kriterlere dayanmadan ve hatta seçmeci bir usule başvurarak derledikleri belgelerin bazılarını, aslında kısmen neşriyatlarına dâhil etmektedirler ve bu durum, yayınlanan belgelerin orjinalleriyle mukayese edildiğinde açıkça görülmektedir. Dolayısıyla, savunulan görüş her ne olursa olsun ondan bağımsız olarak okuyucunun ve araştırmacıların yönlendirilmesi gibi ilginç bir sonuç ortaya çıkmaktadır.¹¹ Amaca ve sonuca yönelik olarak derlenen belge koleksiyonlarının gelişigüzel denilebilecek bir şekilde, okuyucuyu belli bir sonuca yönlendirmek amacıyla derlenip yayınlanmasının bilimsel açıdan yarattığı diğer bir sorun ise araştırılan olay ve olguların bağlamından koparılmasıdır. Bu yaklaşım hâliyle bizi Ranke öncesine götürür. Zira burada hangi kriterlere göre seçilip derlendiği belli olmayan belgelerin tutarlı ve objektif bir şekilde değerlendirilmesi, hatta kronolojik bir anlatı oluşturulması dahi söz konusu değildir. Arşivler, içerisinde her şeyin bulunduğu, sonsuz derinlikte ve uçsuz bucaksız yapılar değil ve zaten kullanıma sunulan tüm belgelerin de seçilmiş ve sınıflandırılmış oldukları gerçeği (Steedman, 2022: 68), Rusya arşivleri söz konusu olduğunda da unutulmamalıdır. Carr'a atıf yapacak olursak; çeşitli arşiv belgelerinin seçki halinde listelendiği yayınlarda tarihçiyle, arşivden edinildiği iddia edilen olgular arasında bir etkileşim yoktur (Carr, 1990: 27-30). Nihayetinde belgeleri konuşuranın tarihçi olduğu düşünülecek olursa, bu tür belge derlemelerinin tarihçilik ve tarihyazımından ziyade arşivciliğin alanına girdiğini rahatlıkla ileri sürebiliriz.

Özellikle siyasi ve diplomatik tarihçilikte, belli bir konuya ilişkin Rus arşivlerinden, anlatı oluşturma ve literatür taramasına gerek duymadan yapılan,

İstanbul'a gelenin Amiral Duperré'nin kendisi değil, onun adını taşıyan "Amiral Duperré filosu" olduğu görülür; zira bahsi geçen amiral birkaç sene önce ölmüştür. Ancak yayınlanan bu koleksiyonda Amiral Duperré'nin kendisi İstanbul'a gelmiş gibi anlaşılmaktadır (Bashanov-Kemaloğlu, 86-87). Örneğin bu ziyareti, Fransız ataşemiliterliği raporundan okuduğumuzda da filonun adının Amiral Duperré olduğunu anlayabiliriz ki aslında Rus ataşemiliterin raporunda da böyle yazar (*Service Historique de la Défense*, 7 N 1630, Léon Berger'den İstanbul'daki Fransız Elçisine, 31 Ekim 1890, No 79). Mesela Bashanov-Kemaloğlu'na ait çalışmada başka bir yerde; 141. sayfada verilen belgeden rastgele bir cümleyi, belgenin orjinaliyle karşılaştırdığımızda; "teftiş etmek" kelimesinin "gezmek" olarak çevrildiği, "teknik" kelimesinin atlandığı ve tek bir cümlenin de üç ayrı cümleye bölünmesi suretiyle bağlamın bozulduğu görülür. Benzer şekilde 148. sayfadaki belgede, belgenin aslında geçen "savaş zamanında" ifadesi çıkarılıp, yerine "geçmişte yaşanan olayların..." gibi bir ifade eklenmiştir. Belgelerin asılları tercümeleleriyle mukayese edildiğinde örneğin "müfreze" teriminin bazen gelişigüzel kullanıldığı anlaşılmaktadır; mesela "ştab-brigada" ifadesi, "liva karargâhı" (veya tugay) olarak çevrilmek yerine, "müfreze karargâhı" olarak çevrilmiştir ki oysa kol, müfreze manasındaki askeri terim, "otryad" kelimesidir (Ahmed Sedad, 1320: 24, 317; P.S. Boçkarev, 1942: 181, 207). Detaylı incelenmesi halinde benzeri örnekleri çoğaltmak mümkündür.

¹¹ Böyle bir belge seçkisinin bariz örneklerinden biri için bkz. (Perinçek, 2012).

“Rus arşiv belgelerine göre...” gibi başlıklarla belge seçkileri neşretme alışkanlığı, tarihçilere seri yayın olanağından başlayarak popüleriteye kadar pek çok avantaj sunmaktadır. Fakat şurası bir gerçektir ki yararlanılan belgeler de genellikle aslında nicelik açısından oldukça mütevazıdır.¹² Zira belge olarak sunulan materyallerin bir kısmının aslında basılı kaynaklardır ve bunlar arasında neşredilmiş raporlar yer aldığı gibi, doğrudan ikincil kaynak kapsamına giren kitaplar, makaleler, hatta ansiklopedi maddeleri dahi yer alır.¹³ RGVIA’ya (Rusya Devlet Askeri Tarih Arşivi) dayanılarak hazırlanmış “Türkiye’de Ermeni Meselesi” adlı başka bir çalışmada yazar, “*Askeri Harekât Cephesinde Kafkasya Askeri Bölgesi Karargâhı*” fonundaki dosyalarda yer alan rapor ve yazışmaların bir kısmını çevirmiştir. Ancak bazı belgelere verilen atıflar incelendiğinde, yapılan çevirilerin kısmi alıntılar mı yoksa tam metin çevirileri mi oldukları açık bir şekilde anlaşılamamaktadır.¹⁴ Diğer bir husus ise, Kafkasya’daki Rus askerî karargâhı ve askerî matbaa tarafından basılmış çeşitli materyallerin de arşiv kaynaklarıyla aynı kategoride “belge” başlığı altında sunulmuş olmasıdır.¹⁵

Bu konuyla ilgili siyasi tarihçilikte Türkiye’de en fazla çevirisi yapılan veya çeşitli vesilelerle aktarımlar yapılan iki eserin belki de “*Tsarskaya Rossiya v mirovoy voyne*” (Pokrovskiy 1925, *Cihan Harbinde Çarlık Rusyası*) ve “*Konstantinopol i prolivı*” (Adamova, 1925, *İstanbul ve Boğazlar*) olduklarını söyleyebiliriz. Bolşeviklerin Dışişleri Halk Komiserliği tarafından Çarlık Rusya’sının dış politikasını eleştirmek amacıyla basılan bu iki belge koleksiyonunda Osmanlı Devleti’yle ilgili pek çok doküman ve materyal bulunmaktadır. İlk eser Birinci Dünya Savaşı’nda Rusya’nın genel dış politikasına dair arşiv belgelerini içeren oldukça kapsamlı bir koleksiyon, ikincisi ise doğrudan Rusya’nın Osmanlı Devleti’ne yönelik izlediği siyaseti ele almaktadır. Her iki eserin de Türkiye’deki çevirilerinde kullanılan başlıklar dikkat çekmektedir. “Cihan Harbinde Çarlık Rusya’sı” adlı eserin sadece Türkiye ile ilgili kısımlarını çeviren bir tarihçi, “Rus Dışişleri Arşivi’nin Gizli Belgelerinde Osmanlı’nın Cihan Harbine Girişi” başlığını kullanmıştır (Azadoğlu 2018). Diğer belge koleksiyonunun çevirisinde ise “Türkiye’nin Parçalanması ve Rus Politikası” başlığı kullanılmış, böylece yaklaşık yüzyıl önce basılmış olmasına ve gizliliği kendi döneminden tartışılır olmasına rağmen, üstelik bu basılı dökümantasyonun çeviri değil de

¹² Örneğin yukarıda zikredilen derlemede en fazla atıf RGVIA’ya yapılmış olup, yazarın yararlandığı dosyaların numaraları şunlardır: 94, 460, 517, 698, 982, 1094, 1142, 1148 1191. (Perinçek, 2007: 67, 69, 71, 73, 76, 80, 85, 87, 90, 97, 105, 107, 111, 113, 116).

¹³ Mesela 25-66. sayfalar arası “belge” başlığı altında yapılan alıntılarının hiçbirinde arşiv belgesi kullanılmamıştır. (Perinçek, 25-38).

¹⁴ Bazı belgelerde yazarın verdiği atıflardaki sayfa sayıları ile kitapta yer alan metinler nicelik olarak birbiriyle uyumamaktadır. Örneğin “Yaprak 147-175” olarak yapılan bir belge atfının çevirisi 2 sayfadır. Bu gibi durumlarda tırnak işareti kullanılmadığı için, yazarın oluşturduğu metinlerin bazılarının doğrudan alıntılama mı yoksa özet mi olduğu da anlaşılamamaktadır. *Türkiye’de Ermeni Meselesi: Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri* (Bashanov 2019: 197-198).

¹⁵ Benzer şekilde, Rusya’nın Kafkas Cephesi subaylarından Termen’in Osmanlı Doğu vilayetlerindeki gözlemlerine dair basılı kitaptan “Belge 23” başlığı altında oldukça hacimli bir alıntı yapılmıştır (Bashanov, 159-180).

orijinal arşiv belgelerine dayanan akademik bir çalışmaymış gibi neşredildiği görülür (Uğurlu 2004).

Sadece çevirmenlik faaliyetine giren bu tür belge neşri çalışmalarında, bir takdim veya giriş yazmanın ötesinde akademik bir emekten bahsetmek zorlaşmaktadır. Bunun en büyük göstergelerinden biri, araştırmacıların kapsamlı bir literatür taraması yapmamış olmaları veya mevcut literatürü görmezden gelmeleridir. Bu alışkanlık, Türkiye’de yayın yapmayı tercih eden sabık Sovyet coğrafyasından araştırmacılara da sirayet etmiş gözükmektedir. Örneğin Ermeni meselesinin yüzüncü yılı münasebetiyle Türkiye’de yayın yapanlardan Chernichenkina, kendisinden önce Perinçek’in kullandığı bazı belgeleri yer yer tekrar çevirerek bastırmıştır (Chernichenkina, 2015: 141,147,150,223; Perinçek, 2011: 80, 83-85, 90, 97-98). Tüm bu belge neşriyatı dikkate alındığında, belli bir konuda Rus arşivlerinden ziyadesiyle belge neşri yapılmış olmasına karşın, Türkçe literatürde problematiği yine Rus arşivleri temelinde historiyoğrafik açıdan ele alan monografik bir metnin neredeyse bulunmaması ise düşündürücüdür.¹⁶

Belge seçkilerinin dışında, yayınlanmış belge koleksiyonları ve resmi raporlar, hatta çağdaş kitapların dahi Rusça’dan Türkçe’ye çevrilerek orijinal ve/veya telif akademik çalışmalar şeklinde sunulduğu görülmektedir. Bunun en tipik örneklerinden biri Ermeni kökenli bir Bolşevik-Sovyet devlet adamı olan Bagrat Artemoviç Boryan’ın yazmış olduğu “*Armeniya: Mejdunarodnaya diplomatiya i SSSR*” (Ermenistan: Uluslararası Diplomasi ve SSCB) adlı eserin çevirisidir. Türkçe literatüre bakılırsa bu bir çeviri olarak değil de Boryan’ın eserine dayanan müstakil bir akademik çalışma şeklinde sunulmuştur. Yazar, Boryan’ın oldukça hacimli eserinden belli kısımları konu başlıkları halinde alarak, bir nevi Boryan’ın kitabının kısaltılmış bir versiyonunu oluşturmuştur. Eserin önsözünde “Boryan’ın yayınladığı zengin belgeler yanında, Rus-Sovyet arşivlerindeki başka belgelerden de yararlanacağız,” ifadesine karşın, atıf yapılan kaynakların Boryan’dan aktarım oldukları görülmektedir.¹⁷ Bu çalışmanın diğer bir sorunu, orijinal eserin dahi kısmen çevrilmiş olmasıdır. Zira Boryan, eserinin orijinalinde Ermeni sorunu özelinde sorumluluğu hem Büyük Güçler hem de Osmanlı’ya yükleyen bir kurgu oluşturmuştur. Bolşevik bir ihtilâlcisi olan ve hâliyle dönemin tarafsız bir tanığı olarak değil de Bolşevik pencereden konuya yaklaşan Boryan’ın görüşlerinin içeriği ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte, historiyoğrafik açıdan sorunlu olan husus, yazarın bazı konulardaki aktarımlarının dışarıda bırakılacak şekilde Türkçe’de yayımlanmış olmasıdır.¹⁸

¹⁶ Rus arşivlerine göre bu meseleyi monografik ve historiyoğrafik olarak işleyen az sayıdaki çalışmalardan biri için bkz., (Tanrıverdi, 2019: 179-250).

¹⁷ Boryan’ın orijinal eseri ve ilgili çalışma için bkz, (Boryan, 1928-1929; Perinçek, 2012).

¹⁸ İlginçtir ki Boryan’ın eserinin tam tersi yönden keyfi ve seçmeci kullanımına, Ermeni tarihyazımında da rastlanmaktadır ve Garibcanyan’ın eseri buna örnektir (Garibcanyan, 1989: 11-12). Aynı konuyla ilgili diğer bir örnek, yayımlandığı dönemde bir hayli rağbet gören “Taşnak Partisi’nin Yapacağı Bir Şey Yok” adlı eserdir. Bu çalışma, Sovyet Ermenistan’ının ilk başbakanı olan Ovannes M. Kaçaznuni’nin 1923 Nisan’ında Taşnaksütyun Partisi’nin yurtdışında düzenlediği bir konferansa sunduğu rapora dayanmakta olup, aynı isimle basılmış olan kitabının tercümesidir. Eserin orijinali ve Türkçe çevirisi için bkz., (Kaçaznuni, 2008). Gerek eserin sunuş kısmında

Yeri gelmişken belirtmek gerekir ki Türkiye’de tarihyazımında hâkim hâle gelen “arşiv fetişizmi”nin yabancı arşivlerin kullanımına ne ölçüde yansındığını, tarihçilerin yurtdışında yayımlanmış belge koleksiyonlarına yönelik yaklaşımlarında da görülür. Özellikle Rusya’da, Sovyet döneminden beri çeşitli konularla ilgili tematik olarak arşiv belgesi koleksiyonlarının, ilgili belge künyelerinin yayıncı heyet tarafından açıkça verilmesi suretiyle neşredilmesi oldukça yaygındır. Bu tür yayımlanmış belge koleksiyonları, aslında problematik temelinde çalışan tarihçilerin birçok açıdan mesaisini kısalttığından dolayı son derece faydalıdır. Lâkin Türkiye’de kimi çalışmalarda, bu tür yayımlanmış koleksiyonlardan istifade edilmesine karşın atıfların o derlemeye değil de doğrudan ilgili arşiv künyelerine verildiğine de rastlanmaktadır. Bu durum, metodolojik açıdan sorun teşkil etmiyormuş gibi gözükse de mesleki etik açısından tartışmalı bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Zira yayımlanmış belgeyi kullanıp, onun aslını görmeden doğrudan onun künyesine atıf vererek aslını görmüş gibi yapmak, tarihçinin kendisi açısından da riskli bir durumdur. Nitekim yayımlanmış belgelerde de tahrifat yapılmış olması muhtemeldir ancak bazı çalışmaların neredeyse tamamının yayımlanmış Rus belgelerine dayanmasına karşın bu tür basılı veya dijital koleksiyonların adlarının bile ne dipnotlarda ne de kaynakçalarda geçmediği görülür.¹⁹ Benzer bir husus ise yayımlanmış belge koleksiyonlarından faydalanan araştırmacıların, bu kaynakların künyelerini tam olarak vermemeleridir. Özellikle geç dönem Osmanlı-Rus ilişkilerine yoğunlaşan

gerekse yapılan çeviride Kaçaznuni’nin Taşnaksütyun ve Büyük Güçlere yönelik eleştirileri vurgulanırken, Osmanlı hükûmeti aleyhine ifadelerinin zaman zaman “yumuşatıldığı” görülmektedir. Rus arşiv belgelerine, hatta Rusça yazılı her tür kaynağa *apriori* doğru olarak yaklaşmak, mevcut kaynakları bağlamına göre ve karşılaştırma yaparak değerlendirmemek, genelde kaynakları çevirirken ister istemez tahrif etmeye varmaktadır. Kaçaznuni’nin düşüncelerinin onun ideolojik dünyasından ve siyasi kimliğinden kaynaklandığı aşikardır. Ancak, onun eserini Türkçe’ye çevirirken seçmeciliğe başvurmak da aynı şekilde tarihyazım ve metodolojik açıdan tartışmalı bir husustur.

¹⁹ Bu hususu tarihçilerin kendi tercihleri olarak görmek mümkün lâkin burada aynı yazara ait birkaç çalışma özelinde örnek vermek gerekirse 1916 Türkistan ayaklanması üzerine yapılmış bir akademik makale silsilesini gösterebiliriz (Karataş, 2021a: 63-82). Yazarın Türkistan ayaklanması üzerine yazdığı bir seri makaledeki belgelerin aslında farklı doküman serilerinde açık künyeleriyle basıldığı, hatta bu dokümanların internet ortamında dahi ulaşılabilir olduğu bilinmektedir. Burada her ne kadar doğrudan arşiv künyelerine referans verse de yazarın makalesini dayandırdığı arşiv belgelerinin tamamının daha önce yayınlandığı, üstelik bu konu üzerine Rus arşivlerinden belge neşreden bir internet sitesinde bile tamamının kamuya erişime açık bir şekilde bulunduğu görülmesine karşın yazar, bunların basılı veya dijital ortamda neşredilip edilmediği konusunda herhangi bir bilgi vermez ki bu veri tabanı, aslında konuyla ilgilenen araştırmacıların da vakıf olduğu, toplam 117 belgenin bulunduğu bir internet sayfasıdır. Bkz. <https://semirechye.rusarchives.ru/dokumenty-po-istorii-sobytij-1916-g> (15.05.2024). Bu noktada yazarın, Türkistan ayaklanması ile ilgili diğer çalışmalarında da tıpkı yukarıdaki çalışması gibi bu internet sayfasında yayınlanmış belgeler dışında ilave herhangi bir Rusça belge kullanması da söz konusu değildir ancak bu çalışmalarında da bu internet sayfasına ilişkin bir referans olmadığı gibi, yine doğrudan Rus arşiv künyelerine atıf vardır. Karşılaştırma için ayrıca bkz., (Karataş, 2021b: 1-19; 2022: 185-219; 2021c: 221-245; 2021d: 70-87; 2021e: 59-84). Bir başka deyişle bu noktada belirtilmesi gereken husus, yazarın bu konuyla ilgili yaptığı tüm makalelerinde aslında bu internet sayfasında yayımlanmış belgeleri kullanmış olmasına karşın belgelerin orada yayınlandığı haliyle doğrudan künyelerine atıf verilmiş olması, bu belgeler dışında ise hiçbir Rusça belge kullanılmamış olmasıdır.

bazı çalışmalarda bu husus dikkat çeker. Mesela Birinci Dünya Savaşı yıllarında İstanbul Rum Patrikhanesi ile Rusya arasındaki ilişkileri inceleyen bir çalışmada (Bayramol, 2021a: 74-88) temel kaynak olarak yayımlanmış belge derlemesi kullanmıştır.²⁰ Ancak kaynakçaya bakıldığında, bu yayımlanmış belgeler “*Rus Belgeleri*” başlığı altında muğlak bir üst başlıkta verilmiştir. Daha da ötesi, tek bir matbû koleksiyona dayanmasına karşın bu koleksiyondaki her bir arşiv belgesi, ayrı birer belge olarak kaynakçada gösterilmiştir. Bu örnekten devam edilecek olursa, aynı yazarın bir başka çalışmasında ise kullandığı aynı belge koleksiyonun bu kez “*Basılı Rus Belgeleri*” olarak doğru biçimde verdiği, koleksiyondan aldığı her belgeyi ise yine ayrı birer materyal gibi listelediği görülür (Bayramol, 2021b: 43-72). Tıpkı yukarıdaki (20.dipnotta) duruma benzer şekilde, aynı yayımlanmış belge derlemelerini başka çalışmalarıyla tüketen yazar, basılı belgelerin konularına göre seri bir şekilde yayın yapmıştır (Bayramol, 2018: 359-369; 2021c: 765-783). “*Rus diplomatik belgelerinde...*” veya “*Rus Dışişleri belgelerinde...*” ifadeleriyle başlayan ve aynı belge derlemesine dayanan bu çalışmaların aslında otantik arşiv belgelerine dayanmıyor olması bir yana, tek bir kaynağın tarihyografide farklı çalışmalarla farklı tüketimine bir örnek teşkil etmesi bakımından önemlidir. Elbette basılı belgelere dayalı akademik araştırmalara da tarihyazımında sık sık rastlanmaktadır ve basılı belgelerin kullanılmış olması, belli bir sorunsalı ele alan bilimsel çalışmaların niteliği açısından sorun teşkil etmeyebilir. Ancak Türkiye’deki Rusya tarihi çalışmalarında sorun, bir çalışmanın özgünlüğünü kullanılan arşiv belgelerinin niceliğine indirgeyen kimi tarihçilerin, bu hassasiyete istinaden yayımlanmış belge koleksiyonlarını da otantik arşiv belgesi gibi göstermek amacıyla kaynaklarını belirsizleştirmeleridir. Çoğu yayınevi ve akademik dergi ise Rusça kaynaklar söz konusu olduğunda, okuyucu ilgisi nedeniyle çalışmanın içeriğini yeteri kadar tetkik etmemektedir.

Türkiye’de Rus arşivlerine dayanarak yapıldığı iddia edilen bazı çalışmalarda kullanılan Rusça materyallerin ister basılı birincil kaynak olsun, isterse ikincil kaynak olsun, “*Rus belgeleri*” gibi genel başlıklar altında sunulması; XVIII. yüzyıldan itibaren resmî belge veya süreli yayıncılığa başlayan Rusya’nın bu alandaki zengin neşriyatı dikkate alındığında ve bu neşriyâta günümüzde gerek dijital ortamda gerekse de kütüphanelerdeki fizikî erişim imkânlarının elverişliliği düşünüldüğünde, Rusça bilmeyen okuyucuların ayırt etmesi çoğu zaman pek de mümkün olmayan, birbirinin benzeri çalışmaların adeta seri halde yapılmasını da kolaylaştırmıştır. Böylece Rusça bilen bir araştırmacının, Osmanlı veya Türkiye tarihinin birbirinden farklı konularıyla ilgili aynı veya benzeri birkaç basılı belge derlemesi etrafında pek çok yayın yapması mümkün olmaktadır. Örneğin “*Rus Diplomatların Gözüyle 31 Mart Vakası*” konusunu ele alan bir makalede araştırmacı, makaleyi yazma gerekçelerinden birini şöyle açıklamaktadır: “*31 Mart Vakası ... birçok bilimsel araştırmaya konu olmuş ve detaylı bir şekilde ortaya konulmuş olmakla birlikte günümüze kadar Türk tarih literatüründe, Rus*

²⁰ Söz konusu kaynak, Rusya’nın XIX. yüzyıl sonu-XX. yüzyıl başındaki dış ilişkilerine dair en kapsamlı belge derlemesidir (Pokrovskiy, 1931).

diplomatlarının konuya ilişkin yazışmalarının katkısı bulunmamaktaydı."²¹ II. Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı dönemi, Rus diplomatik ve askeri yazışmalarına dayalı Rusça çalışmaların en popüler konuları arasındadır ve genel olarak bakıldığında yazarın anlatısı, Rus diplomatların gözünden 31 Mart Vakası sırasında İstanbul'da yaşananların aynen aktarılmasından ibarettir. Olayların ve olguların yabancı arşiv belgelerinden sorgulanmadan veya tarihsel bir kurgudan bağımsız olarak aynen aktarılıp tekrar edilmesi, birçok ansiklopedik ve harcıâlem bilginin yabancı belgeler üzerinden arşiv referansları eşliğinde yinelenmesi sonucunu doğurmaktadır.

Araştırmacıları "belge fetişizmi"ne sürükleyen veya çalışmalarının kapsamını belgelerin özetinin yahut tamamının aktarımıyla sınırlamaya iten önemli sebeplerden biri, konunun bu şekilde daraltılmasının onları modern tarihçiliği vakanüvislikten ayıran aşamalar ve tartışmalarından azat etmesidir. Zira bir sorunsalı ele almadan ve belli sorunsallar etrafında anlatı oluşturmadan sadece Rus arşiv belgelerinde yazılanları genel geçer konu başlıklarıyla aktarmak, eldeki kaynakları eleştiri süzgecinden geçirmeyi ve başka kaynaklarla karşılaştırmayı, sosyal bilimlerin kuramsal ve metodolojik tartışmalarına girmeyi de gereksiz kılmaktadır. Hatta bu tür durumlarda kaynaklarda aktarılan olay ve olguların bağlamını merak edip incelemeye dahi ihtiyaç kalmamaktadır.²²

²¹ (Doğan, 2020: 691, 694). Burada kullanılan temel kaynak – yazarın da belirttiği üzere – 1931 senesinde "Krasny Arhiv" (Kızıl Arşiv) adlı Sovyet tarih dergisinde A. L. Popov tarafından basılan ve II. Meşrutiyet'in ilk yıllarını (1908-1909) ele alan, ağırlıklı olarak Rusya'nın İstanbul Elçiliği'nden gönderilen diplomatik belgelerdir. 31 Mart Vakası'nın seyri hakkında genel geçer enformatik bilgilerden farklı bir bakış açısı sunmayan ve günümüzde de 31 Mart Vakası ile ilgili güncel literatüre ilave katkısı olmayacak nitelikteki bu yazışmalar, kronolojik şekilde aktarılmış, sonuç kısmında ise bir nevi özet niteliğinde tekrar yapılmıştır. Çalışmanın tarihçilik açısından en tartışmaya açık kısmı ise kaynak kullanımındadır. Popov'un derlediği ve yayınladığı belgeler, özet ve giriş kısımlarında adeta orijinal ve otantik arşiv belgesi gibi sunulmuşlardır. Kaynakçada ise Popov'un yayınladığı her bir arşiv belgesi yine yukarıdaki örneklerde olduğu gibi ayrı ayrı yazılmıştır. Yazar, makalenin giriş kısmında "Rus diplomatlarının belgelere yansıyan bakış açıları ve düşüncelerinin kaybına neden olmamak adına makale kaleme alınırken belgelere gerekmedikçe müdahale edilmedi," şeklinde izahat vermiştir. Hal böyleyken, Krasny Arhiv'in ilgili sayısına dijital olarak erişilebildiği de göz önüne alındığında Popov'un çalışmasının doğrudan çevrilmesinin daha makul bir yaklaşım olacağı açıktır. [https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Turk/XX/1900-1920/Tureck revol 1908/pred.htm](https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Turk/XX/1900-1920/Tureck%20revol%201908/pred.htm) (11.05.2024)

²² Arşiv belgesi dışındaki Rusça kaynak türlerinin kullanımında da tarihsel bağlamın dikkate alınmadığı, tarihçilerin bağlamdan kopuk tercüme ve değerlendirmeler yapabildikleri görülmektedir. Buna bir örnek vermek gerekirse: XIX. yüzyıl Rus oryantalist edebiyatı, tıpkı diğer Avrupalı muadilleri gibi öncelikle kurgusallıkla gerçekliğin iç içe geçtiği alegorik bir metin dünyasını yansıttı ve Osmanlı topraklarına seyahat eden Rus seyyahların da dönemin romantizm ve oryantalizm gibi edebî paradigmalarının içindeki alegorik tasvirlerini ve anlamsal genişliklerini sıklıkla eserlerine yansıtırları görülmekteydi. Bu nedenle seyahatnamelerin birçok yönüyle edebî eserler oldukları gerçeğini göz önünde tutmak gerekmektedir. Bir örnek vermek gerekirse XIX. yüzyılın ilk yarısında bir edebî metinde geçen *obşejitie* kelimesini, günümüz anlamında pansiyon veya yurt gibi doğrudan güncel anlamıyla çevirmenin mümkün olmadığını, Puşkin'in Evgeni Onegin'ini okuyanlar dahi bilir ancak örneğin XIX. yüzyıl Rus seyahatnameleri üzerine yapılmış bir çalışmada bu kelime, "Bizim yaşamaya alışık olduğumuz otellerin izlerine hiçbir yerde rastlayamazsınız" şeklinde, yani otel olarak çevrilmiştir (Ünal-Karakulak-Özkan,

Arşiv Fetişizmden Paralel Atıflara

Günümüzde Türkiye’de tarihyazımında araştırmacıların henüz doktora safhasından itibaren omuzlarına yüklenen özgünlük beklentisi, yayın yapılan konularla ilgili daha önce aynı konuda yapılmış çalışmaların, Türkçe literatürde mevcut olsa bile görmezden gelinmesine yol açabilmektedir. Bu yaklaşım, kimi tarihçilerin Rusya’yı “keşfinde” Osmanlı’dan beri istikrar gösteren bir döngüsellğe işaret eder.²³ Halbûki Türkiye’deki Rusya çalışmaları özelinde bakıldığında, eksikliği uzun bir zaman dilimine dayanan bir boşluğun birkaç on yıl içinde doldurulmasını beklemek elbette fazlasıyla iyimserliktir. Bu bağlamda belirtmek gerekir ki Soğuk Savaş döneminde Rusça kaynakların ve Rusya arşivlerinin Türkiye’de pek fazla bilinmemesine karşın Soğuk Savaş sonrasındaki gelişmelere paralel olarak bu kaynaklara yönelik tarihçilerin yoğun ilgisi, historiyoğrafik açıdan çalışmaların özgünlüğünü de *a priori* tayin etmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere, tarihyazımının bazı usullerini de göz ardı eden; tarih metodolojisinin temel kaidelerini ise ihlâl edecek şekilde genel olarak beşerî disiplinlerin araştırma yöntemlerinin başlıca kuramsal ve ampirik veya felsefî temellerinden de bağımsız olan anlatısal çalışmaların birikmesi, bazı sorunların dile getirilmesini gerektirmektedir. Biraz daha özelleştirmek gerekirse bu noktada Türkiye’de Rusya çalışmalarının, genel olarak Genel Türk Tarihçiliği veya Siyasî Tarihçilik gibi anlatı ağırlıklı alanlara münhasır kalması, bu alanların içselleştirilmiş bazı tarihsici ve konvansiyonel yaklaşımlarının yayınlara da sirayet etmesine de yol açmaktadır. Şüphesiz bu noktada XX. yüzyılın başında kendine mahsus bir paradigmanın içinde ortaya çıkan Umûmî Türk Tarihçiliğinin çalışma sahası itibarıyla, Yeni ve Yakınçağ Tarihçiliğinde “arşiv temelli” yapılan çalışmalarda takip edilen usûl ve kaidelere yönelik metodolojik mesafesi, bir göstergeden öte anlam taşımayan özgünlük dışında başka sorunların da nüksetmesine neden olur. Buradan hareketle tarihyazımında belirli alt uzmanlıkların arşivlerin kullanımına konvansiyonel yaklaşımları arasında önemli farklar olduğunu ileri sürmek mümkündür. Bu tartışma, Türkiye’de tarihyazıcılığıyla ilgili daha geniş bir tartışmanın bir parçası olsa da şimdilik kısaca ve açıkça vurgulamamız gerekirse özellikle Yeni ve Yakınçağ dönemlerine ilişkin Rusya bağlantılı bazı çalışmalarda Genel Türk Tarihinin paradigmalarının genel olarak hâkim olduğunu; Osmanlı ve Rusya ilişkilerinin farklı boyutlarına dâir yaptıkları çalışmalarda bu alandan intikâl eden tarihçilerin bir kısmının öncelikle

2022: 34). Oysa XIX. yüzyılın ilk yarısında İstanbul’da bildiğimiz anlamda bir otel olup olmadığı tartışması bir yana, kelime o dönemde medeni yaşam alanı, sosyal hayat gibi anlamlarda kullanılırdı.

²³ Bu “keşfe” tipik bir örnek vermek gerekirse; sırasıyla 2010, 2017 ve 2021 yıllarında aynı konuda yapılmış üç çalışmanın son ikisinde, araştırma konusundan başlayarak birçok alt tema aynı olmasına karşın ilk çalışmanın eleştirel bir şekilde bile olsa görmezden gelinmiş olması keyfiyeti, Türkiye tarihçiliğinde özellikle Rusya çalışmalarında yaygın bir soruna işaret eder. Bkz., (Kapıcı, 2010: 20-31; Alkan, 2017: 112-119; Akçay, 2021: 161-180). Üstelik son makale, kendisinden önce iki benzeri çalışma olmasına karşın bu konuda Türkiye’de yazılmış ilk çalışma olma iddiasındadır. Osmanlı sefirlerinin ve vakanüvislerinin her defasında Rusya’yı “yeniden keşfetmeleri” gibi günümüz tarihçilerinin de St.Petersburg ve Moskova’daki anıtları her defasında “yeniden keşfetmeleri”, araştırma konularıyla ilgili tecessüslerine ve metodolojik yaklaşımlarına örnek teşkil eder.

alanın arşiv kaynaklarına yabancı olduklarının; yabancı olmayanların bir kısmının ise “arşiv kaynaklarını” nasıl kullanıp değerlendirebileceklerine dair historiyoğrafik bir yaklaşım geliştiremediklerinin; hatta genel ve geniş bir yayın portföyüne sahip kimi tarihçilerin arşiv referanslarının evrensel referans kaidelerine dahi uymadığının altını çizmek gerekir.²⁴

Rusya bağlantılı çalışmalar özelinde, bu alandan gelen kimi tarihçilerin çalışmalarına bakıldığında, Ortaçağlardan günümüze kadar uzanan son derece geniş bir zaman ve coğrafya; diplomasi, askerî, siyasi, kültürel, ekonomik tarih gibi tarihçiliğin genel alt konuları arasında -herhangi bir sınır koymama manasında- hadsiz ve hudutsuz bir tarihçilikle karşı karşıya olduğumuzu belirlemek gerekir. Bu yaklaşımın köklerini, XIX ve XX. yüzyılda genel olarak Türkolojiye sirayet eden şarkiyatçılık, milliyetçilik gibi bazı paradigmalarda aramak gerekip gerekmediği ayrı bir tartışmayı gerektirmekle beraber Rusya tarihi çalışmalarının öyle ya da böyle klasik Türkolojinin historiyoğrafiye yönelik genel yaklaşımlarını benimseyen Umûmî Türk Tarihçiliğine eklenerek gelişmesinin bir etkisi olup olmadığı da tartışmaya değer bir meseledir. İslâm öncesi Türk tarihinin, XVIII. yüzyılın başından itibaren Çarlığın tedricen yayıldığı geniş coğrafyanın sahnesini teşkil etmesi ve emperyalizm çağında bu coğrafyanın büyük ölçüde Çarlık Rusya’sının nüfûz alanı dâhilinde kalmış olması, daha sonra Soğuk Savaş döneminde Batı bloğunun bir parçası olan Türkiye’de entelektüel ve beşerî bilimlerin devrin paradigmalardan etkilenmiş olması; hatta Batıda ve Türkiye’de Türkoloji müesseselerinin başlıca akademik faaliyet alanı olarak, önemli bir kısmı Türklerden oluşan Sovyet Müslümanlarını araştırma nesnesi hâline getirmiş olması gibi iç içe geçmiş farklı dinamiklerin payı olduğu bir gerçektir.²⁵ Bu nedenle Soğuk Savaş döneminde Türkiye’de müstakil bir alan olarak Rusya tarihi çalışmalarından ziyade, Türk tarihine eklenildiği ölçüde dikkate alınması gerektiği düşünülen bir Rusya tarihçiliği ve Rusça kaynaklardan söz edebiliriz. Ortada bir kuram, paradigma, yaklaşım sunma iddiası olması kaydıyla elbette global tarihyazımının disiplinler arası yaklaşımları düşünüldüğünde bu genel yaklaşım kabul edilebilir olsa da Genel Türk Tarihçiliğinin Rusya çalışmalarına yaklaşımında zaman zaman Soğuk Savaş döneminin izleri görülür. Zaten Türk-Rus

²⁴ Buna bir örnek vermek gerekirse, Sovyet sonrası dönemde birçok arşivin adı güncellenmesine karşın bazı güncel çalışmalarda eski adlarıyla verilen referanslara rastlanmaktadır. Bu ise genelde, Sovyet dönemine ait Rusça literatürden istifade edilmesine karşın bu literatürün kaynaklarına paralel atıflar verilip verilmediğini düşündürmektedir ki böyle bir hata söz konusu değilse bile tarihçinin, mesai harcadığı bir arşivin adını karıştırması da bir o kadar düşündürücüdür. Bu bir yana, arşiv belgesi temeline dayanan hatta arşiv belgesi yayını olan bazı çalışmalarda bile arşivlerin isimleri bile birbirine karıştırılabilmekte; Moskova’daki bir arşivin eski adı yerine St. Petersburg’daki arşivin adı verilebilmektedir. Bkz., (Demiroğlu, 2013: 61-78).

²⁵ XX. yüzyılın ortalarından itibaren Batıda Türkoloji çalışmaları, Soğuk Savaşın belirlediği bazı paradigmalara etrafında gelişti. 1950’lerin sonundan itibaren ABD, Batı Almanya ve Fransa başta olmak üzere birçok Türkoloji kurumunun temel ilgi ve çalışma sahasının Sovyet Türkleri olduğunu kabul etmek gerekir. (Aytürk, 2017) (elektronik versiyon: <http://journals.openedition.org/ejts/5517>) Aytürk’ün çalışmasına ilave edilmesi gereken bir husus da örneğin Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü’nün kurulduğu 1960’ların başından itibaren Avrupa’nın birçok yükseköğretim kurumunda Türkoloji kürsülerinin kurulmaya başladığı gerçeğidir (Bazin, 1970: 159-164; Herzog, 2010: 7-76).

ilişkilerinin tarihi açısından “savaş” parametresi, tarihçilerin de başlıca araştırma konuları arasında yer alır.

Rusya tarihi üzerine çalışmalar arasında askerî tarihin alanına giren konular da son yıllarda cazip hâle gelmiştir. Bunlar arasında kısa bir süre önce yayımlanan ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndaki Türk esirleri ele alan bir kitap, Türkçe literatürde bu konudaki eksiklik açısından önem arz etse de bazı teknik hataların Rus arşivleri bağlamında sorgulanmasını gerektirir (Karakulak, 2021). Kitabın iddiası, her ne kadar Rus arşiv belgelerinden ve dönemin çağdaş kaynaklarından istifade edildiği yönünde olsa da metnin neredeyse tamamının büyük ölçüde ikincil literatüre dayanılarak kaleme alındığı görülür. Çarlık dönemi Rusya Harbiyesi, müdahil olduğu savaşların askerî açıdan muhasebesini ve bilançosunu XVIII. yüzyıldan itibaren resmî belge yayınlarıyla çıkaran bir bürokratik geleneğe sahiptir. 93 Harbi ise, Rus ordusunun belli zafiyetlerini ortaya çıkardığından ve artık bürokratik devletlerin ortaya çıkmış olmasından dolayı hakkında en fazla dönem resmî dökümana ulaşılabilecek konulardan biridir. Buna rağmen bu çalışmanın birincil çağdaş kaynaklar bakımından iddiasının aksine bir nitelik taşıdığı dikkat çeker. Çalışmada kullanılan arşiv belgelerine göz atıldığında ise öncelikle yazarın kaynakçada listelediği arşivlerin isimlerinin tercümesinden başlayarak bir dizi sorunla karşı karşıya olduğumuzu belirtmemiz gerekir. Kaynakların kullanımındaki terminolojik sorunlar bir yana, yazarın kaynakçada gösterdiği hiçbir belgenin metin içinde görülmemesi, arşivin bu tür bir tarihçilikte otantiklik göstergesinden öte bir anlam taşımadığı izlenimi uyandırır. Haliyle arşiv kaynaklarının da kullanıldığı izlenimi veren bir metnin “paralel atıf”lara dayanıp dayanmadığı, tartışılması gereken bir konudur. Bu tartışma ise bizi, Rusya’da tam da Osmanlı-Rus savaşlarındaki Osmanlı esirleri üzerine uzman olan bir tarihçinin çalışmalarına götürür. 93 Harbi’nde Osmanlı esirleri konusu, daha önce kapsamlı bir şekilde ve oldukça zengin Rus arşiv materyallerine dayanarak Vitaliy V. Poznahirev tarafından araştırılmıştır ki aynı Rus tarihçinin Birinci Dünya Savaşı dâhil son dönem Osmanlı-Rus savaşlarındaki Osmanlı savaş esirleriyle ilgili başka monografileri de bulunmaktadır (Poznahirev, 2017). Rusya’daki Osmanlı esirlerine dair pek çok çalışması bulunan Poznahirev’in ilgili eseri, zikrettiğimiz Türkçe kitabın da aslında önemli başvuru kaynaklarından biridir. Hatta eserin bazı kısımlarının, özellikle de Rus kaynaklarına dayandığı ifade edilen bölümlerinin büyük ölçüde Poznahirev’in çalışmasına dayandığını ileri sürmek bir abartı olmayacaktır. Zaten yazar, metin içinde hiçbir Rus arşiv belgesine atıf vermemiş fakat esirlerle ilgili Rus kayıtlarından aktarılan bilgilerde Poznahirev’e atıf yapmıştır. Şu durumda kaynakçada neden Rus arşivlerinin gösterildiği, izah edilmesi gereken bir husustur. Diğer bir husus ise, eserin genel çerçevesinin, işlenen konuların ve başlıkların Poznahirev’in eseriyle paralellikler taşımasıdır. Sözelimi her iki eserin de giriş kısmında esir hukuku, esaret bürokrasisi gibi konu başlıkları ele alınmış; sonraki kısımda esirlerin kamplardaki durumu, iaşeleri, kamplardaki sağlık ve hijyen koşulları, esirlerin çalıştırılması gibi konular işlenmiştir; ardından yine paralel bir şekilde esaret sırasında suç, ceza ve haklar gibi hukuksal konular ele alınmıştır. Karakulak’ın Poznahirev’den ayrıldığı kısımlar nadir ve kitabın bütünü içinde nispeten dar bir hacim kaplamaktadır. Bu noktalar ise Türkçe kaynaklar kullanılmak suretiyle kurgulanması nispeten daha zahmetsiz olan Plevne esirleri ve Gazi Osman Paşa, Rus ve Türk basınlarında 93

Harbi esirleri gibi bölümlerdir. Bu arada, Rus basınında 93 Harbi esirlerini incelediği bölümde, Rus basınına herhangi bir atıf yapılmadığı da görülür. Bütün bu noktalar dikkate alındığında, özgün bir girişe müteakip doğrudan Poznahirev'in eserinin çevrilmesinin Türkçe literatürde bu konuyla ilgili eksiklik göz önüne alındığında daha büyük bir katkı sağlayabileceği ileri sürülebilir. Aynı konuyla ilgili benzeri kaynaklara dayanılarak yapılan ve aynı sonuçları tekrar eden çalışmalarda dikkat çeken bir diğer husus ise araştırmacıların herhangi bir konuda veya dönemde derinleşmekten imtina etmeleridir. Zira Rusça kaynak kullanılan her türlü çalışma, çoğu zaman içeriği yeterince tetkik edilmeden ve ayrıca Türkiye'de bu tür araştırmalarda verilen bilgilerin teyidi de bir ölçüde zor olduğundan, bir ön kabul olarak genellikle ilgi çekmektedir. Türkiye'de Rusça kaynaklara dayalı çalışmaların güvenilirliğini ve içeriğini teyit edebilecek bir akademik birikimin henüz var olmaması, birçok konuda Rusça literatürün istismarını da beraberinde getirmektedir.

Diğer yandan yayımlanmış koleksiyonların tarihyazımında bir monografiye hangi ölçüde esas teşkil edebileceğini konusunu, Osmanlı İmparatorluğu'nun geç döneminde İstanbul'daki Rus Arkeoloji Enstitüsü üzerine yapılmış bir çalışma örneğinde kısaca tartışmak mümkündür (Ünal, 2016). XIX. yüzyılın sonunda kurulan İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü gerek Rus gerekse de Türk araştırmacıların son yıllarda gittikçe ilgisini çeken bir konu hâline gelmiş, bu konuda farklı dillerde monografiler yazılmıştır. Enstitüsünün kuruluş hikâyesine bakılırsa Odessa'da 1884'de toplanan VI. Arkeoloji Kongresi'nin tertip heyetinden Fyodor İvanoviç Uspenskiy (1845-1928), Nikodim Pavloviç Kondakov (1844-1925), Aleksandr İvanoviç Kirpiçnikov (1845-1903), Vasiliy Grigoryeviç Vasilyevskiy (1838-1899) isimli arkeolog ve Bizantinistlerden müteşekkil bir grup Rus bilim adamı, kongre öncesinde İstanbul'u ziyaret ederler ve heyetin içinde fotoğrafçı, ressam ve mimar gibi farklı meslek gruplarından uzmanlar da bulunmaktadır. Daha sonra yayınlanan kongre tutanaklarının içeriğine bakıldığında, Rusya hükûmetinin maddî olarak desteklediği bu saha araştırmasının amacının İstanbul ve civarındaki Bizans mirasının bir envanterini çıkarmak olduğu görülür. Araştırma, 1884 baharında tamamlanmış ve sonuçları kongrede, çeşitli sergilerle birlikte Rus bilim camiasına sunulmuştur (*Trudi VI Arkheologičeskogo Syezda v Odesse*, 1886: XLIV). İstanbul'daki Bizans kiliselerini ve anıtlarını tetkik etmekle ilgili resmî izinleri ayarlayan Rusya sefiri Nelidov, bir süredir İstanbul ve periferisindeki antik eserleri araştırmaktadır.²⁶ Bilim heyetinin ziyareti esnasında Büyükdere'deki büyükelçilik konutunda Rus diplomatlar ve bilim adamlarının katıldığı bir toplantıda, aslında 1870'lerden itibaren zaman zaman tartışılan İstanbul'da Rusya'ya ait bir bilim müessesesi kurma projesi karara bağlanmıştır. O günlerde Rusya Sefaret müşavirlerinden Pavel Borisoviç Mansurov, İstanbul'da kurulması planlanan bir Rus bilim kurumu projesi üzerine çalışmaktadır. Pavel Borisoviç'in babası, 1860'larda Filistin'deki Rusya Ruhânî Misyonu bünyesinde antik eserler üzerine araştırmalar yapan Boris Pavloviç Mansurov'dur ve İstanbul'da bir Rus ilim müessesesinin kuruluş hikâyesi, Pavel Borisoviç

²⁶ Nelidov'un Çanakkale Kumkale'deki Eski Hisarlık sit alanını ziyareti; BOA.Y.PRK.ASK., 91/105 (Rûmî 12 Haziran 1309/ 24 Haziran 1893); 91/112 (12 Haziran 1309/ 24 Haziran 1893). Osmanlı arşivinde, bu kurum hakkında ciddî bir belge yığınının olduğunu da vurgulamak gerekir.

Mansurov'un 30 Mart 1887'de sunduğu ancak günümüzde henüz bulunamamış bir raporla başlar. Yıldız Sarayı'ndan daha öncesinde gerekli izinler alındığı ve İstanbul'da bir Rus mektebinin açılmasına en azından 1893 yılı sonu itibariyle kesin olarak karar verildiği anlaşılmaktadır.²⁷

1895'ten 1914'e kadar faal olacak Rus Arkeoloji Enstitüsü özelinden bakılacak olursak, Türkiye'deki Rusya tarihyazımının bir diğer özelliği, araştırma nesnesi ile ilgili başlıca telif eserleri dikkate alınmaması bir yana dijital olarak ulaşılabilir durumdaki dökümantasyon dışındaki arşiv belgelerinin de bazı çalışmalarda yok sayılmasıdır. Bu yaklaşım, yani araştırmacıların çalışma konularıyla ilgili kendilerinden önce yapılmış monografik çalışmaları görmezden gelmeleri bizi tarihyazımında "özgünlük iddiası" olarak tanımlayabileceğimiz başka bir soruna götürür. Bu örnekten hareket edilecek olursa İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün kurumsal arşivi, Rusya İlimler Akademisi'nin St. Petersburg şubesinde bulunmaktadır ve araştırmacılara açıktır. Diğer yandan enstitü ile ilgili temel arşiv malzemesinin bulunduğu bir diğer arşiv, St. Petersburg'daki Rusya Devlet Tarih Arşivi'ndeki Halk Maarif Nezareti fonundadır. Rusya Bilimler Akademisi Maddi Kültür Tarihi Enstitüsü (*Rukopisniy arkhiv Institut istoriy materiyalnoy kultury RAN*) ise bu kurumun arkeolojik çalışmalarıyla ilgili birtakım materyalleri muhafaza etmektedir (Basargina, 1995: 62-92). Nihayetinde enstitü elçiliğe mültelik kurulduğu için konu ile ilgili dördüncü merkezi arşiv ise Moskova'daki Rusya İmparatorluğu Dışişleri Arşivi'dir. Son olarak enstitü, İstanbul'da kurulduğundan dolayı Osmanlı Arşivi'ni atlamamak gerekir. Konu ile ilgili telif eserlerden Papoulidis ve Basargina'nın monografileri Rusya arşivlerinden, Pınar Üre'nin çalışması ise tüketici olmasa bile günümüzde arşivlerin sunduğu devasa veri yığınları dikkate alındığı makul görülebilecek şekilde hem Rus arşivlerinden hem de Osmanlı kaynaklarından istifadeyle, belli argümanlar ve problematikler üretilerek kaleme alınmıştır.²⁸ Burada

²⁷ İlk olarak mektep olarak düşünüldüğü anlaşılmaktadır; BOA.Y.A.HUS. 286/38, (5 Cemaziyelahir 1311/14 Aralık 1893). Rusya'nın Doğu Hristiyanlığının hâmisî ve vârisi olma iddiası, XV. yüzyıl gibi erken bir döneme uzansa da bu siyasetin kurumsallaşması, XIX.yüzyılın ortasından itibaren gelişen bir süreçtir. Kırım Savaşı'ndan sonra Rusya, Yakın Şark'taki siyasî nüfuzunu askerî araçlarla değil, daha ziyade sivil kurumlarla destekleyerek, Ortodoksluk harcıyla yapılandırır. İstanbul'da Rusya'ya ait bilim müessesesi kurma projesi ise aslında başlangıçta 1864-1877 yılları arasında İstanbul'daki Rusya elçisi Nikolay Pavloviç İgnatyev'e aittir. Kırım Savaşı'ndan sonra Yakın Şark siyasetini yeniden tahkim etme mecburiyetiyle karşı karşıya kalmış olan Rusya, bu doğrultuda politik ve diplomatik kanallara paralel olarak çalışacak ticarî, dinî ve ilmî kurumları da Yakın Doğu'daki jeopolitik nüfuz ajandasına dâhil etmeye karar vermiştir. Slavcılık, Ortodoksluk ve Şark Meselesi, birbirleriyle iç içe geçmiş faktörler olarak böylesine bir tarihsel panoramada İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün ideolojik sütunlarını oluşturduklar. Dolayısıyla enstitü, Slav nasyonalizmi, Ortodoks solidarizmi ve Rus emperyalizminin kültürel bir sembolü olarak tasarlanmıştır. Diğer yandan XIX. yüzyılda Rusya, Oryantalistik ve Bizantinistik çalışmalarında Avrupalı rakipleriyle rekabet etmeyi de amaçlamaktadır; bkz., (Basargina, 1999: 25 vd.; Lapteva, 2012: 33-39).

²⁸ Örneğin yazarın dikkate almadığı ve kendi çalışmasından önce yayımlanmış monografiler arasında Basargina'nın çalışması dışında Rus arşivlerine dayanan başka çalışmalar da vardır; (Papoulidis, 1984, ss.253-257; Üre, 2020.) Üre'nin çalışması, 2014 yılında savunduğu doktora tezine dayanmaktadır. Yayın yapılan konu ile ilgili literatürü yok sayma hususunda yeri gelmişken

odaklandığımız çalışmanın arşiv boyutunun ise yalnızca Osmanlı Arşivi'nde yapılan bir dijital tarama ile elde edilen sonuçlara dayandığı anlaşılmaktadır. Kitabın çok büyük bir bölümü, enstitü yıllık bülteninin sanal ortamda da ulaşılabilen sayılarındaki yıllık faaliyet raporları ve sonuçlarına dayandığından konu ile ilgili esas otantik arşiv malzemesi atlanmıştır. Hariciye arşivinde yeterli araştırma yapılmamış olması, enstitünün kuruluş evresindeki diplomatik ve politik sürecin yeterince değerlendirilmemesine neden olduğu gibi, Maarif Nezareti arşivinde yeterli araştırma yapılmamış olması ise enstitünün Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyet gösteren ilmî kurumlar arasındaki konumunu yerli yerine koymayı engellemiştir. Kısacası eserdeki en büyük eksiklik, bir kurumun tarihini yazarken dijital aktarılan kurum yıllıkları dışında orijinal Rusça arşiv materyallerinin kullanılmamış olmasıdır. Bütün bu eksiklikler, 1878 sonrası Osmanlı-Rus ilişkilerinin genel dinamiklerinden bağımsız olarak konuya yaklaşılmasına neden olduğu gibi, kurumun tarihsel bağlamına yerleştirilememesine neden olmuştur.

Yayımlanmış ve basılı belgelerin kullanımı konusunda da tarihyazımımızda bir karışıklık veya tutarsızlık söz konusudur. Örneğin bazı çalışmalarda, kullanılan Rus materyallerinin başlığı verilmesine karşın künyelerinin tam olarak verilmemiş olduğu görülür.²⁹ Oysa dijitalleştirilmiş olsa da kaynakların künyelerinin kaynakçada açıkça verilmesi gerektiğinin üzerinde durmaya bile gerek yoktur. Bununla birlikte Türkiye'de Rus arşivlerine dayanan çalışmalarda görülen bir başka husus, referans verilen kaynakların metinde öne sürülen argümanları destekleyip desteklemediği meselesidir. Buna son zamanlarda kartografya üzerine yapılmış bir çalışmadan örnek verebiliriz.

Tarihsel kartografya çalışmaları, Türkiye'de olduğu kadar Rusya dâhil dünyanın geri kalanında da son zamanlarda cazip bir araştırma alanı hâline gelmiştir. Türkiye'de yakın geçmişte yayımlanan Rusya kartografyasında Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki bir çalışma da bu ilginin aslında verimli bir çıktısı olarak okunmalıdır (Bashanov 2023). Lâkin çalışmanın önemini teslim etmemiz, kartografya disiplininin XVI. yüzyıldan itibaren gelişiminin tarihini göz ardı etmemizi gerektirmez. Nitekim Yeniçağda İtalya, Hollanda, Britanya ve özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren Fransa ve Alman devletleri hizmetindeki kartograflar, Osmanlı İmparatorluğu konusunda öncü çizimlere ve haritalara imza atmışlardır. Aslında Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin XVIII. yüzyılın sonuna kadar Avrupa'da

benzer örnekler de vermek mümkündür; Örneğin bkz., (Hasan Demiroğlu-Feyzullah Uyanık, 2014: 183-277).

²⁹ (Karakulak 2020) Çalışmanın Rusya kaynakları, basılı ve dijital ortama aktarılmış kurumsal bültenler üzerine inşâ edilmiştir ve yazarın da belirttiği üzere aslında bu kurumun arşivleri veya bu kurumla ilgili resmî dökümanlar Rusya'da en az 3 farklı arşivde toplanmıştır. Yazar bunları tespit etmiş olmasına karşın basılı bültenlerle bu belgelerin aynı belge türü olduğunu izlenimi vererek, basılı ve dijital belgeleri kullanmayı tercih ettiğini çalışmasının girişinde vurgulamıştır. Bu noktada okuyucunun kafası karışabilir; zira yazarın belirttiği basılı bültenler ile Rusya'daki arşiv belgelerinin aynı doküman türü olduğu intibai uyanmaktadır. Oysa örneğin bu kurumun kurumsal arşivi, Rusya Devlet Tarih Arşivi'nde bulunmaktadır ve yalnızca birkaç fonda 5000'e yakın müstakil dosya mevcuttur. Lâkin yazarın bunları bir ön araştırma neticesinde tespit etmesine karşın bu dökümanların içeriğine bakmadan bunları yayımlanmış yıllık bültenlerle aynı dökümanlar gibi gösterdiği anlaşılmaktadır.

çizilmiş haritalar, eğer özel savaş planları dâhilinde hazırlanıp matbu eserlerde basılmamış veya arşivlerde muhafaza edilmiyorsa, genel dünya kartografyasının bir parçası şeklinde hazırlanmış, erken modern dönemdeki atlas ve coğrafya kitapları çerçevesinde üretilmiştir demek de yanlış olmayacaktır. Kısaca belirtmek gerekirse yaklaşık XIX. yüzyılın başına kadar, savaşlar ve ayrıca sulh müzakerelerine esas teşkil etmek için genellikle iki taraflı olarak hazırlanmış münferit haritalar ve planlar dışında Rusya’da, Osmanlı İmparatorluğu’na veya Yakın Şark’a yönelik müstakil ve özgün bir haritacılıktan söz edilip edilemeyeceği, tartışmalı bir husustur. Kitapta erken dönem Osmanlı haritalarıyla ilgili kısımda yazar, Rus arşiv kaynaklarına da referans vererek bir anlatı oluşturmaktadır. Özellikle XIX. yüzyıla kadar olan kısımda kitabın anlatısını desteklediği düşünülen örneklerin önemli bir kısmının aslında Rusların kendi özgün haritaları değil, Avrupalıların haritalarının bizatihi kendisi veya onların Rusça tercümeleri olduğu gerçeği, arşiv kaynaklarının eleştirel bir değerlendirilmesinin yapılmadığına işaret eder. Bir başka deyişle XIX. yüzyıl öncesine ait olan ve “Rus haritası” şeklinde okuyucuya Rus arşiv belgeleri künyeleri eşliğinde sunulan kartografik görsellerin birçoğunun aslında Avrupalı kartografların haritalarının kendisi veya tercümesi olduğu görülmektedir.³⁰ Dolayısıyla Avrupalı kartografların haritalarının çeşitli nüshalarının Rusya’daki çeşitli arşivlerde de bulunabiliyor olması, onların Rusya’nın ilgili askerî veya sivil bürokrasisi tarafından hazırlandığı anlamına gelmez. Hâliyle bu, farklı ülkelere ait kartografik ürünlerin ilgili arşiv künyelerine atıflar vermek suretiyle aynı kategoride değerlendirilmesi, arşiv kaynaklarının eleştirel ve karşılaştırmalı bir değerlendirmesinin yapılmadığına işaret eder. Karşılaştırmalı bir inceleme, XIX. yüzyıl öncesine ayrılmış olan bölümün ana temasını teşkil eden Lobanov-Rostovskiy’den temin edilen haritaların, uzun yıllar Osmanlı topraklarında diplomatlık yapmış olan Lobanov-Rostovskiy’nin “eline nasıl geçtiğini” de açıklamaktadır. Daha da öte André-Joseph Laffitté Clavé, François Kauffer gibi birçok Avrupalı askerî kartograf ve topografin da meslekî hayatlarının bir bölümünde aynı zamanda Osmanlı veya Rusya hizmetinde çalıştığını da hatırlatmamızı gerektirir. XIX. yüzyılda Rusça alfabede basılmış olan Türkiye haritalarının bazılarının dahi Avrupalı kartografların çalışmalarına dayanıp dayanmadığı, daha ileri bir araştırma gerektirir ki tüm bu sorunsalların yine de çalışmanın önemini hafifletmeyeceğini de itiraf etmek gerekir.

Yayımlanmış belgelere dayanan araştırmalarda bu koleksiyonlara atıf vermekten ziyade kimi araştırmacıların doğrudan arşiv künyelerine referans vermesi, Rusya bağlantılı çalışmalarda bazen karşılaşılan bir durumdur. Rusça monografilerin kaynakçalarının bir bakıma “yağmalanması” ise Türkiye’de zaman zaman karşılaşılan ayrı bir problem olarak dikkat çeker. Burada araştırmacıların, daha önce Rusça’da yayımlanmış çalışmalarda kullanılan belgelerin aynısını görmüş olmaları muhtemel olsa da Rusça literatürdeki monografilerin kaynakçasıyla çakışan bir tür paralel atıfların yoğunluğu, kimi çalışmaların

³⁰ Bu keyfiyet, özellikle Rus arşiv referansları eşliğinde ve Osmanlı Devleti’ne dair genel haritalar başlığında verilen kartografik malzemeler için geçerlidir (Bashanov, 2-10, 240)

özgünlük iddialarıyla ters orantılı olarak makûliyet ölçüsünü aşmaktadır.³¹ Bu tespit bir yana, araştırmacıların arşiv künyesine atıf yaparken, söz konusu arşivin Sovyet Dönemindeki resmî adını kullanmaları, tecrübeli araştırmacıların çalışmalarında dahi karşılaşılabilen bir sorun olarak dikkat çekmektedir.³² Ancak bu son hususu bir kenara bırakarak, “kaynakça yağması” hususuna kısaca değinmemiz gerekir.

Bu hususta örnek bir çalışma olması münasebetiyle Rusya'nın Balkan siyaseti üzerine Türkçe literatürde yakın zamanda yayımlanmış bir çalışmaya göz atarsak, çalışmanın arşiv kaynaklarının neredeyse tamamı, konu ile ilgili olarak Rusça literatürde yayımlanmış ve oldukça kapsamlı bazı çalışmalarla paralellik taşımaktadır (Demiroğlu, 2022). Herhangi bir konuyla ilgili farklı çalışmalarda kullanılan arşiv belgelerinin zaman zaman çakışması elbette mümkündür. Lâkin zaman aralığı ve konusu oldukça geniş olan bir çalışmada, bazı arşiv belgelerine referansla metin içinde verilen çeşitli bilgilerin, konu ile ilgili olarak Rusça literatürde derinlemesine yapılmış spesifik literatürle şaşırtıcı bir şekilde bütünüyle paralellik taşıması, çalışmayı şeklen özgün gösterse de aslında konu ile ilgili Rusça literatürün kaynaklarıyla birlikte bir aktarımı olduğu gerçeğini değiştirmez.³³ Ancak bununla birlikte daha da şaşırtıcı olan husus, yazarın örneğin Rusya Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ne verdiği referansların, arşiv rehber ve katalogları incelendiğinde ortaya çıkmaktadır.³⁴

³¹ Örneğin bkz., (Demiroğlu, 2018: 142-160) Bu konuda Rusça literatürde konu üzerine Rus arşiv belgelerini tüketircesine kullanan Graçev'in çalışmalarıyla paralel okunduğunda, belirttiğimiz sorunun bariz olduğu anlaşılmaktadır. (Graçev, 2003; Graçev, 2010; Nikitin-Graçev (ed.), 1980).

³² Örneğin bkz.: (Kamalov 2011). Bu mühim çalışma, Rus elçilik raporlarını temel alarak kaleme alınmıştır ve Rus kronikleri ile çeşitli ikincil kaynakları dayanmaktadır. Çalışmanın ana kaynağı ise Moskova'nın İstanbul'daki elçisi İ. P. Novosiltsev'in raporu ile Nogay Ordası'ndaki elçisi S. Maltsev'in hatıralarıdır. Kitabın girişinde ilgili elçilerin vesikalarının “Tsentralny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov” (Eski Vesikalar Merkezi Devlet Arşivi şeklinde tercüme edilmiştir) adlı arşivde bulunduğunu belirtmiştir ki künyeler de buna göre verilmiştir. Ancak bu isim, bu haliyle arşivin Sovyet Dönemi'nde kullanılan adıdır ve arşivin adı 1992 yılından bu yana “Rossiyskiy gosudarstvennyy arhiv drevnih aktov” (Rusya Devlet Kuyud-ı Kadime Arşivi) şeklindedir. Bu da ister istemez bizi, ilgili neşriyatın daha önce Sovyet döneminde yapıp yapılmadığı sorusunu gündeme getirir. Aslında Novosiltsev'in “raporu” – ki Novosiltsev'in Kayıtları” şeklinde bir çeviri daha doğru olacaktır – aslında daha önce Rusça literatürde çıkan bir çalışmada, eski arşiv künyesiyle birlikte basılmıştı (Lihaçev, 2008, 63-99). Diğer yandan Maltsev'e ait doküman da 1947'de *İstoriçeskiy vestnik* dergisinin 22. cildinde yayımlanmıştır.

³³ Örneğin Sırp isyanı ve Rusya ile ilgili bölüm, bu konuda Rusça literatürde Rus arşivlerini tüketircesine çalışmalar yapmış olan V. P. Graçev'in veya İ. S. Dostyan'ın çalışmalarıyla mukayeseli bir şekilde okunduğunda, ilgili arşiv referanslarındaki paralellikler dikkat çeker.

³⁴ Mesela bkz., (Demiroğlu, 2022: 103, dipnot 222). Yazar burada, Samborskiy'nin 22 Mart 1806'da Çar'a sunduğu bir rapora istinaden “AVPRİ, f.1, op.8, d.91, s.53-56” şeklinde bir dosyaya atıf vermektedir ancak arşiv kayıtlarına rehberlerine bu kaydın doğru olmadığı rahatlıkla anlaşılmaktadır zira yazarın dipnotta atıf verdiği fonun, ilgili bakanlığın idari işlerine müteallik bir fon olduğu (*administrativnie dela*) görülmektedir. Bununla birlikte yazar, kaynakçada bu defa böyle bir belge künyesi belirtmemekte, dipnotta belirtmediği şekilde AVPRİ, f.133, op.468, d.7891 numaralı kaydı vermektedir ki Graçev'in tam da bu konuda yaptığı bir çalışmalara bakıldığında bu belge künyesinin, Samborskiy'nin ilgili raporu için doğru olduğu, sayfa numarasının da Demiroğlu'nun belirttiği üzere 53-56 olduğu görülmektedir. Mesela bkz., (Graçev, 1998: 43-44,

Benzeri çalışmalarda da görüldüğü üzere kimi durumlarda arşiv belgeleri, aslında özgün bir yönü olmayan ve aktarımdan ibaret olan çalışmaların yetkinliğini ispat amacına hizmet eder. Dolayısıyla Türkiye’de Rusça arşiv kaynakları ve literatüre verilen atıfların genelde teyit veya denetlemeye tabi tutulmadığı gerçeği, bazı çalışmalarda sıklıkla karşılaşılan “paralel atıflar”ın sorgulanmasını da gerektirmektedir.

Sonuç

Sonuç olarak özgünlük, politikada olduğu gibi sosyal bilimlerde de bireyselliliğin ulaştığı noktaya işaret eder. Berman'a göre özgünlük kavramı basitçe kimlik veya özerklik, bireysellik veya kendini geliştirme yahut aslında “kendi işini yapma” olarak da tanımlanabilir. Bu anlamda bireyle sınırlı bir özgünlükten, esas olarak kişilik kavramının içerdiği bir kategoriden bahseder. Esasında Berman’ın *Özgünlüğün Politikası*, Amerikalıların herkesin “kendi işini yapmasına” olanak tanıyabilecek bir politik kelime dağarcığı aradığı bir dönemde ortaya çıkmıştı ve yirminci yüzyılın sonlarındaki Amerikan siyasetinde totemik bir ifade haline geldi (Fordahl, 2018: 301). Aslına bakıldığında “sahicilik ideali”, XVIII. yüzyıldan itibaren bireyin modern yaşama verdiği derin bir tepkiydi (Berman, 1972: 311). Burada siyaset felsefesine ilişkin bir tartışmayı tarihyazımına ikame etmeden belirtmek gerekir ki politik bir kavram olan “özgünlük”ün tarihyazımındaki anlamı, “orjinallik” veya “sahicilik” olarak karşımıza çıkar ve bu anlamdaki özgünlük, “arşiv belgesi”ne indirgenince; belgenin tarihi anlamlandırılmada bir araç olmaktan çıkıp “totemik” bir amaç hâline getirildiğine, araştırmanın sorularının ihmal edildiğine ve mevcut literatürün de göz ardı edildiğine şahit oluruz. “Sahicilik”, aynı zamanda tarihyazımının kolektif doğasını dışlayarak onu bireyselci bir poetikaya dönüştürmektedir. Ancak burada “bireysellik” kavramı, tıpkı tarihsicilikteki gibi “yalnızca fertleri değil, devlet dâhil tüm tarihsel oluşumları kapsar. Tarihiçi, güncel sorunların çözümü için geçmişe gitse de kendisi de tarihsel akışın bir parçasıdır. Ayrıca, geçmişi yalnızca rasyonel olarak değil, aynı zamanda sezgisel ve anlayışlı bir şekilde incelemelidir; Holfer’in sözleriyle tarihiçi, yansıtmak istediği gelişim akışının parçasını yaratıcı bir şekilde

47; Graçev, 1995: 20-21, 39). Benzer şekilde sayfa 209’daki 27. ve 28. dipnotlarda Rusya Devlet Tarih Arşivi’ne verilen atıflarda dosya numaraları verilmemekte, kaynakçada ise bu arşive ilişkin herhangi bir künye hiç verilmemektedir. Detaylı bakıldığında ise bu sayfada verilen bilgiler ve ona atfen verilen arşiv referanslarının da yine aynı sayfada 31.dipnotta verilen Nikitin’in makalesinden ve ayrıca 1960’ta basılan *Slavyanskije komiteti v Rossii v 1858-1876 godah* kitabının 12. sayfasından alındığı anlaşılmaktadır ki Nikitin’in Tsentralny Gosudarstvennyy İstoriçeskij Arhiv Leningrada diye verdiği arşiv, bugünkü adıyla RGİA’dır. Örneğin RGADA yani Rusya Devlet Kuyûd-ı Kadime Arşivine veya RGVİA yani Rusya Devlet Askerî Arşivi’ne verilen atıflarda da Rusça literatürle sayfa veya varak numarasına kadar bütünüyle çakışmalar gibi benzer sorunların dikkat çektiğini ve yazarın başka bazı çalışmalarında da bu tür paralelliklere sıklıkla rastlandığını şimdilik belirtmekle yetinelim. Elbette bu tür çakışmalar, makul ölçülerde olduğu sürece tarihyazımı açısından bir problem teşkil etmeyebilir lâkin bu gibi örneklerdeki sorun, neredeyse bütünüyle aynı olmasından ve literatürden devşirilmiş olduğu görünümü vermesinden kaynaklanmaktadır.

yansıtmalıdır" ancak burada da geriye irrasyonelizm ve görelilik kalmaktadır (Lee-Beck, 1954: 571). Rusya tarihi üzerine çalışmalar özelinde bakacak olursak, "sahicilik" ve "tarihsicilik", sürekli bir yeniden keşfi doğurmaktadır.³⁵ Böyle bir tarihsel bilginin birikimsel değil, kendini tekrar eden, döngüsel ve totolojik olduğunu da kabul etmek gerekir.

Türkiye’de Rusya tarihi ile ilgili çalışmaların tematik olarak dağılımına bakıldığında bile araştırmacıların kendilerine "özgünlüğü" hareket noktası olarak belirlemelerine karşın seçtikleri konuların genellikle bu iddiaları ile uyumlu olduğunu ileri sürmek zordur. Rusya arşivlerini araştırma konularına ilişkin bilgiye ulaşmakta sistematik ve metodolojik birer araç olarak kullanan nitelikli örnekler elbette bulunmakla birlikte genel eğilime bakıldığında tarihçilerin ilgi alanına aynı veya benzeri temaların girdiği görülebilecektir. Rusya gibi köklü bir tarihyazımı ve arşivcilik geleneği olan bir ülkede, Türk-Rus ilişkileri dâhil olmak üzere birçok alt konuda, ciddi bir literatür birikimi bulunduğunu kabul etmek gerekir. Bu literatürün görmezden gelinmesi veya paralel atıflar yoluyla istismarı, üretilen tarihsel çalışmaların gerçekte özgünlüğünü ise tartışmaya açmaktadır.

Bütün bu eleştirilerimize karşın Türkiye’de Rusça kaynakları ve arşiv belgelerini çalışmalarında özenli, titiz ve özgün içeriklerine uygun bir şekilde kullanan, ancak bu çalışmada değinmediğimiz tarihçilerin de olduğunu unutmamak gerekir. Bunun yanında elbette aynı arşiv belgelerinden birçok tarihçinin istifade etmiş olması da makul görülebilmekle birlikte Türkiye’deki Rusya arşivleri bağlamındaki çalışmaların bir kısmında görüldüğü üzere, bir tarihçinin çalışmasındaki neredeyse tüm arşiv belgelerinin, spesifik sayfa numaralarına kadar konuyla ilgili literatürle çakışmasının veya internette erişime açık bir yahut birkaç sayfada yayımlanmış Rus belgelerine dayandırarak seri yayınlar yapmasının izaha muhtaç olduğunu da kabul etmek gerekir. Dijital ortama künye numaralarıyla aktarılmış Rus belgelerinin, ilgili dijital erişim adresine atıf vermeksizin doğrudan arşiv künyelerine atıf verilmek suretiyle kullanılması, tarihyazımında ayrıca genel bir tartışmanın bir parçası olarak düşünülmelidir. Keza burada tartışılan meselelerin yalnızca Rusya arşivlerine dayanan çalışmalarla münhasır olmadığı da bilinmekte, dolayısıyla kurumsal bir dayanağı olmaksızın dijital ortamda kamuya açık güvenilirlikleri tartışmalı arşiv belgelerinin kullanım biçiminin, tarihyazımının güncel sorunlarından biri olduğu da bir gerçektir.

Etik Beyanı: Bu çalışma etik ve telif kurallarına uygun olarak yürütülmüştür. Arşiv belgeleri ve literatür kaynakları üzerinden yürütülen bu çalışma etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

³⁵ Böyle bir "keşfi" Genel Türk Tarihçiliği perspektifinden bitirmek adına bkz., (Duran, 2022: 987-998). Çalışma aynı zamanda çeşitli planlar ve haritalar da ihtiva etmektedir.

Kaynakça

- Adamov, E. A. (Red.) (1925). *Konstantinopol i prolivi po sekretnim dokumentam Ministerstva inostrannih del*. Moskva: İzdanie Litizdata NKİD.
- Adorno, T. W. (2012). *Sahicilik Jargonu: Alman İdeolojisi Üzerine 1962-1964* (Ş. Öztürk, Çev.). İstanbul: Metis.
- Akçay, E. (2021). Osmanlı-Rus ilişkilerinin St. Petersburg ve çevresindeki mimari ve abidevî izleri (XVIII.-XIX.Yüzyıl). *Türkiye Günlüğü*, 147, ss. 161-180.
- Alkan, M. Ö. (2017). Rus millî kimliğindeki Türk: St. Petersburg'da 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı Abideleri. *Atlas Tarih*, ss. 112-119.
- Aytürk, İ. (2017). The flagship institution of cold war Turcology: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü. *European Journal of Turkish Studies*, 24, (<http://journals.openedition.org/ejts/5517>)
- Azadoğlu A. (2018). *Rus Dışişleri Arşivi'nin gizli belgelerinde Osmanlı'nın Cihan Harbine girişi*. İstanbul: Ötüken.
- Basargina, E. Yu. (1999). *Russkiy Arkheologičeskiy İnstitut v Konstantinopole*, St. Peterburg: Dimitriy Bulanin.
- Bashanov, M & Kemaloğlu İ. (Yay. Haz.) (2018). *Rus Genelkurmay Belgelerinde II. Abdülhamid ve Osmanlı Ordusu*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi.
- Bashanov, M. (2023). *Tarihi Rus haritalarında Osmanlı Devleti (1700-1917)* (İ. Kemaloğlu, Çev.) İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği.
- Bashanov, M. (Yay. Haz.) (2019). *Türkiye'de Ermeni meselesi: Rus Genelkurmay Başkanlığı belgeleri* (İ. Kemaloğlu, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Bayramol, E. (2018). Rus diplomatik belgelerinde Goeben ve Breslau krizi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*. 6 (15), ss. 359-369.
- Bayramol, E. (2021). Çarlık Rusya Dışişleri Bakanlığı yazışmalarında Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul Rum/Ortodoks Patrikhanesi ile Rusya arasındaki ilişkiler. *RUSAD*, 6, ss. 74-88.
- Bayramol, E. (2021). Rus diplomatik belgelerinde Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-Rus ittifakına dair görüşmeler. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 129(254), ss. 43-72.
- Bayramol, E. (2021). Rusya Dışişleri Bakanlığı belgelerinde 29 Ekim 1914 Karadeniz baskını ve Türk-Rus ilişkilerinin sonu. *History Studies*, 13(3), ss. 765-783.
- Bazin, L. (1970). Les Activités Turcologiques en France. *Turcica*, 2, ss. 159-164.
- Berman, M. (1972). *The politics of authenticity: Radical individualism and the emergence of modern society*. New York: Atheneum.
- BOA.Y.A.HUS. 286/38, (5 Cemaziyelahir 1311/14 Aralık 1893)
- BOA.Y.PRK.ASK., 91/105 (Rûmî 12 Haziran 1309/ 24 Haziran 1893)

- BOA.Y.PRK.ASK., 91/112 (12 Haziran 1309/ 24 Haziran 1893)
- Boçkarev, P. S. (1942). *Voenniy Turetsko-Russkiy i Russko-Turetskiy Slovar*. Moskova: Ogiz.
- Carr, E. H. (1990). *What is history?* London: Penguin Books.
- Chernichenkina, N. (Yay. Haz.) (2015). *Rus İmparatorluk kayıtlarında Ermeni sorunu (1912-1917)*. Erzincan: Erzincan Üniversitesi.
- Demiroğlu, H. & Uyanık, F. (2014). Osmanlı ve Rus kaynaklarına göre General İgnatyev'in Sultan Abdülaziz dönemi faaliyetleri (1864-1876). *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu Bildirileri, Ordu ve Siyaset (12-13 Aralık 2013)* (ss. 183-277). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Demiroğlu, H. (2013). General İvan K. Kişelskiy'in Balkan Slavları hakkındaki 1863 yılı raporu. *Bilig*, 66, ss. 61-78.
- Demiroğlu, H. (2018). Sırp İsyanında Çarlık Rusyasının Balkan Siyaseti, 1804-1813. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 2018, ss. 142-160.
- Demiroğlu, H. (2022). *Rusya'nın Balkan Siyaseti: Ortodoks Birliği ve Panslavizm (Başlangıçtan 1876'ya Kadar)*. İstanbul: Selenge.
- Doğan, Ş. (2020). Rus Diplomatların gözüyle 31 Mart Vakası. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 32, ss. 691-715.
- Duran, M. Ö. (2022). Yeni başlayanlar için Moskova Arşiv ve Kütüphane Rehberi. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4(8), ss. 987-998.
- Fordahl, C. (2018). Authenticity: The sociological dimensions of a politically consequential concept. *The American Sociologist*, 49(2), ss. 299-311.
- Garibcanyan, G. B. (1989). *Genotsid Armyan i mirovaya obşçestvennost*. Erevan: Obşçestvo "Znanie" Armyanskoy SSR.
- Garkuşa, İ. O. (Otv. Red.) (2006). *Rossiyskiy Gosudarstvenniy Voенno-İstoriçeskiy Arhiv, Putevoditel*, Tom I. Moskova: Rosspen.
- Graçev, V. P. (1995). Planı sozdaniya slavyano-serbskogo gosudarstva na Balkanah v naçale XIX. v. i otnoşenie k nim pravitelstva Rossii. *Rossiya i Balkanı: İz istorii obşçestvenno-politiçeskih i kulturnih svyazey (XVIII v.-1878 g.)*. (Otv. Red. V. N. Vinogradov-İ. F. Makarova) Moskva: İnstitut Slavyanovedeniya i Balkanistiki, pp. 4-40.
- Graçev, V. P. (1998). İdeya Slavyanskoy vzaimosti v planah sozdaniya slavyano-serbskogo gosudarstva na Balkanah v naçale XIX.v. i Otnoşenie k ney pravitelstva Rossii. *Slavyanskaya ideya: istoriya i sovremennost*. V. A. Dyakov (Otv. Red.) Moskva: İnstitut Slavyanovedeniya, pp. 37-47.
- Graçev, V. P. (2003). *Serbi i çernogortsı v borbe za natsionalnuyu nezavisimost i Rossiya (1805-1807 gg.)*. Moskva: Institut Slavyanovedeniya RAN.
- Graçev, V. P. (2010). *Pervoe serbskoe vosstonie i Rossiya vo vremya russko-turetskoy voynı (çast pervaya 1806-1809 gg.)*. Moskva: ISRAN.

- Herzog, C. (2010). Notes on the development of Turkish and orienteal studies in the German speaking lands. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 8(15), ss. 7-76.
- Kaçaznuni, O. (1990). *Daşnaktsutyun bolşe neçevo delat!* Baku: İzdatelstvo Elm.
- Kaçaznuni, O. (2008). *Taşnak partisi'nin yapacağı bir şey yok* (A. Acaloğlu, Çev.) İstanbul: Kaynak.
- Kagan, F. W. (1999). *The military reforms of Nicholas I: The origins of the modern Russian army*. New York: Palgrave.
- Kamalov, İ. (Yay. Haz.) (2011). *Rus elçi raporlarında Astrahan seferi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kapıcı, Ö. (2010). Mimari, ideoloji ve tarihyografi üzerine bir deneme: Çarlık Rusya'sında zafer anıtları ve Türk imgesi. *Toplumsal Tarih*, 2023, ss. 20-31.
- Karakulak, M. (2020). *Osmanlı sularında Rus Vapurları: Buharlı çağında Rus Vapur ve Ticaret Kumpanyası (1856-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karakulak, M. (2021). *93 Harbi'nde Rusya'da Osmanlı Esirleri*. İstanbul: Selenge.
- Karataş, Ö. (2021) Türkistan milli ayaklanması (1916-1917): Yedisu Vilayeti Mali Bilanço. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 15, ss. 1-19.
- Karataş, Ö. (2021). 1916 Türkistan milli ayaklanması sırasında zorunlu göç süreci: Yedisu'dan Çin'e, Çin'den Yedisu'ya. *Rusya Araştırmaları Dergisi*, 5, ss. 59-84.
- Karataş, Ö. (2021). Rus raporlarında Türkistan İsyanı. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 10/1, ss. 63-82.
- Karataş, Ö. (2021). Rus sömürüsüne karşı Türkistan Milli Ayaklanmasında (1916) Samerkant. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 12, ss. 70-87.
- Karataş, Ö. (2021). Rus sömürüsüne karşı Türkistan'da isyan (1916): Sır Derya Örneği. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 1, ss. 221-245.
- Karataş, Ö. (2022). XX. Yüzyılın ilk çeyreğinde Türkistan'da Rus İmparatorluğu'na karşı meydana gelen başkaldırı hareketi üzerine bir değerlendirme. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7 (1), ss. 185-219.
- Kleyman, G. A. (2016). XVIII. Yüzyıl sonu-xix. yüzyıl başları Osmanlı-Rus ilişkileri araştırmalarında bir kaynak olarak Rus arşiv materyalleri (Ş. Doğan, Çev.) *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXI/1, ss. 331-338.
- Kopirina, S. K. (2017). İstoriya sodzaniya arhivnih saytov Rossii i tendentsii razvitiya saytov federalnih arhivov. *Nauçnyy vestnik Krıma*, 4(9), pp. 1-8.
- Krakovitch, O. (1994). Les archives d'après les Lieux de mémoire: passage obligé de l'Histoire à la Mémoire. *La Gazette des Archives*, 164, pp. 5-23.
- Kudryavtseva, Ye. P. (2010). *Russkie na Bosfore: Rossiyskoe posolstvo v Konstantinopole v pervoy polovine XIX veka*. Moskova: Nauka.
- Lapteva, L. P. (2012). *İstoriya slavyanovedeniya v Rossii v kontse XIX-pervoy treti XX.v.*, Moskva: İndrik.

- Lee, Dwight E.-Beck, Robert N. (1954). The meaning of 'historicism'. *The American Historical Review*, 59(3), pp. 568-577.
- Lihaçev, D. S. (Otv. Red.) (2008). *Puteşestviya russkih poslov XVI-XVII vv.: stateynie spiski*. S. Peterburg: Nauka.
- Nejdanova, O. Yu. (Sost.) (1994). *Federalnie arhivi Rossii i ih nauçno-spravoçnoy apparat*. Moskva: Rosarhiv.
- Nikitin, S. A. & Graçev, V. P. vd. (Ed.) (1980). *Pervoe Serbskoe Vosstanie, 1804-1813 gg. i Rossiya*, Moskva: Nauka.
- Papoulidis, K. K. (1984). *O Rossiko Arkhaiologiko Institouto Konstantinoupoleos (1894-1914), Symvoli stin pnevmatiki drastiriotita tis Rosias sti Khristianiki Anatoli sta teli tou 19. me arkhes tou aiona (Yayımlanmamış doktora tezi)*. Selanik Aristoteles Ünivesitesi Teoloji Fakültesi, Selanik.
- Perinçek, M. (2007). *Rus Devlet arşivlerinden 100 belgede Ermeni Meselesi*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Perinçek, M. (2011). *Armyanskiy vopros v 120 dokumentah iz rossiyskih gosudarstvennih arhivov*, Moskva: Laboratoriya Knigi.
- Perinçek, M. (2012). *Boryan'ın gözüyle Türk-Ermeni çatışması*. İstanbul: Kaynak.
- Perinçek, M. (2012). *Rus Devlet arşivlerinden 150 belgede Ermeni meselesi*. İstanbul: Kırmızı Kedi.
- Pokrovskiy M. N. (Predislovie) (1925). *Tsarskaya Rossiya v mirovoy voyne*, T. 1, Leningrad: Gosudarstvennoe izdatelstvo.
- Pokrovskiy, M. N. (Red.) (1931). *Mejdunarodnie otnoşeniya v epohi imperializma: dokumentı iz arhivov tsarskovo i Vremennovo pravitelstv 1878-1917 gg.*, seriya 3: 1914-1917, T. 1, Moskva-Leningrad: Gosudarstvennoe sotsialno-ekonomičeskoe izdatelstvo.
- Pomian, Krzysztof. (1997). Les Archives, Les Archives, du Trésor des Chartes au Caran. *Les lieux mémoire III*. Pierre Nora (Ed.) Paris: Gallimard, pp. 3999-4067.
- Poznahirev, V. V. (2017). *Ottomanskije voennoplennije v Rossii v period Russko-turetskoy vojny 1877-1878 gg*, S. Peterburg: Nestor-İstoriya.
- Rosenberg, W. G. (2001). Politics in the (Russian) Archives: The 'Objectivity Question', Trust, and the Limitations of Law. *The American Archivist*, 64(1), pp. 78-95.
- Sedad Ahmed. (1320). *Rusça-Türkçe lugât*, Dersaadet: Matbaa-yı Osmaniye. Service Historique de la Défense, 7 N 1630 (31 Ekim 1890, No 79).
- Steedman, C. (2002). *Dust: The archive and cultural history*. New Brunswick, New Jersey: Rutgers University.
- Tanrıverdi, M. (2019). *Çarlık Rusyası'nda Tiflis Vilayeti, (1846-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Trudi VI Arkheologičeskogo Syezda v Odessa (1884 g.)* (1886), tom I, Odessa.

- Uğurlu N. (2004) *Türkiye'nin parçalanması ve Rus Politikası: Rus Devlet Arşivi gizli belgeleri (1914-1917)*. İstanbul: Örgün.
- Ünal, F. (2016). *Ruslar Bizansın peşinde: İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü (1894-1914)*, İstanbul: İlgı Kültür Sanat.
- Ünal, F., Karakulak, M. ve Özkan, M. (2022). *İstanbul seyahatnamesi: XIX. yüzyılda Rus seyyahlarla Osmanlı topraklarına yolculuk*. İstanbul: Kronik.
- Üre, P. (2020). *Reclaiming Byzantium: Russia, Türkiye and Archeological Claim to the Middle East in the 19th Century*. Londra: I.B. Tauris.
- Vinokurov, V. İ. (2009). *İstoriya voennoy diplomatii: Voennaya diplomatiya ot Petra I do Pervoy mirovoy voyny*, Tom I, Moskova: OOO Nits İnjener.